
**PRILOG ARHEOLOŠKOJ TOPOGRAFIJI SELA
RADUČIĆ KOD KNINA****TOWARD ARCHAEOLOGICAL TOPOGRAPHY
OF THE VILLAGE OF RADUČIĆ NEAR KNIN**

U radu se donose podatci o trima manje poznatim arheološkim lokalitetima smještenim na području sela Radučić kod Knina. Prvi lokalitet nedavno je otkriveni rimski kastel u zaselku Bjelobrci u Prnadovcu, izgrađen uz važne antičke prometnice, oko 2 km istočno od legijskoga kastruma u Burnumu. Drugi lokalitet je malo poznata srednjovjekovna utvrda čiji se skromni ostatci nalaze iznad slapa Bilušića buk na Krki. Treći lokalitet je nekadašnji riječni prijelaz Bobodol u kanjonu Krke, na kojemu su pronađeni ostatci mosta i drugi zanimljivi nalazi iz rimskoga razdoblja. Na novovjekovnim zemljovidima na ovome su lokalitetu prikazana dva riječna otoka s nepoznatom srednjovjekovnom crkvom.

Ključne riječi: rimski kastel, zračni snimci, srednjovjekovna utvrda, Paganov zemljovid, Cudato, Bobodol, Burnum, rijeka Krka, Bukovica

The paper provides evidence on three less known archaeological sites located in the area of the village of Radučić near Knin. The first of them is the recently discovered Roman *castellum* in the hamlet of Bjelobrci in Prnadovac, built along important Roman roads, approx. 2 kilometers east of the Roman legionary *castrum* in Burnum. The second one is the little-known medieval fortification the poorly preserved remnants of which can be seen above the Bilušića buk waterfall on the River Krka. The third site is Bobodol, a former river crossing in the Krka canyon with remnants of a bridge and other interesting finds from the Roman period. Modern maps of this site show two river islands with an unidentified medieval church.

Key words: Roman *castellum*, aerial photographs, medieval fortification, Pagano's map, Cudato, Bobodol, Burnum, River Krka, Bukovica

UVOD

U radu se donose podatci o trima manje poznatim arheološkim lokalitetima smještenim na području sela Radučić kod Knina (Sl. 1).¹ To su rimski kastel u zaseoku Bjelobrci u Prnadovcu, srednjovjekovna utvrda iznad slapa Bilušića buk i nekadašnji riječni prijelaz Bobodol u kanjonu Krke (Sl. 2). Važno je istaknuti da se sva tri lokaliteta nalaze unutar granica Nacionalnoga parka Krka, zbog čega postoji veća mogućnost njihova daljnjeg istraživanja, zaštite i prezentacije, čime bi se značajno pridonijelo poznavanju kulturno-povijesne baštine sjevernoga dijela parka.² Glavni je cilj ovoga rada skrenuti pažnju na navedene lokalitete i potaknuti njihovo daljnje istraživanje.

Podatke o arheološkim lokalitetima autor je prikupio pregledom zračnih i satelitskih snimaka, proučavanjem arhivske kartografske građe i provođenjem ograničenih terenskih obilazaka pojedinih lokaliteta. Uz to, iskorišteni su brojni podatci koje su zabilježili različiti istraživači koji su zadnja dva i pol stoljeća obilazili područje srednjega i gornjega toka rijeke Krke. Na taj se način nastojalo prikazati kratak pregled povijesti područja sela Radučić i donijeti sve relevantne podatke o trima navedenim arheološkim lokalitetima.

Najstariji podatci o lokalitetima na području Radučića zabilježeni su na zemljovidu koji je izradio Mateo Pagano oko 1522. godine, odnosno u vrijeme početka osmanlijskih osvajanja sjeverne Dalmacije.³ Iznad kanjona rijeke Krke prikazana je malo poznata utvrda *Cudato*. Uzvodno od nje, u širokome kanjonu rijeke, prikazana su dva otoka s nepoznatom crkvom i mlinicom, a uz lijevu stranu kanjona označena je cesta koja vodi prema Kninu. Korisni podatci o istim ovim lokalitetima zabilježeni su i na kasnijoj kartografskoj građi, posebno na mletačkim katastarskim kartama iz 1709. godine, koje se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru.

Prvi pisani podatci o arheološkim nalazima na području Radučića potječu iz 2. pol. 18. stoljeća, kada je poznati talijanski putopisac Alberto Fortis posjetio lokalitet Bobodol, gdje je zabilježio nalaze arhitektonskih ulomaka iz rimskoga razdoblja.⁴ Od 1897. do 1921. godine fra Lujo Marun, osnivač Hrvatskog starinarskog društva u Kninu, u više je navrata obilazio područje Radučića, gdje je od mještana otkupljivao slučajno pronađene arheološke nalaze

INTRODUCTION

The paper provides evidence on three less known archaeological sites located in the area of the village of Radučić near Knin (Fig. 1).¹ These are the Roman *castellum* in the hamlet of Bjelobrci in Prnadovac, medieval fortification above the Bilušića buk waterfall and former river crossing Bobodol in the Krka canyon (Fig. 2). Importantly, all three sites are located within the Krka National Park, which facilitates their further research, protection and presentation and, consequently, contributes to a better insight into the cultural and historical heritage of the park's northern parts.² As its main goal, the paper aims at drawing attention to these sites and initiating their further research.

The author has collected the information about the archaeological sites by analyzing aerial photographs, studying archive maps and making field trips of a limited scope to individual sites. Abundant evidence recorded by various researchers who had visited the middle and upper reaches of the Krka in the past two and a half centuries were also used. The intention was to provide a brief overview of the history of the area around the village of Radučić and publish all relevant information about the said three archaeological sites.

The earliest evidence about the Radučić sites comes from the map made by Mateo Pagano around 1522, in the days of the first Ottoman conquests of northern Dalmatia.³ On the map, the little-known fortification *Cudato* can be seen above the Krka canyon. Upstream from it, the map shows two river islands in the wide canyon, containing an unidentified church and a watermill. Along the canyon's left bank, a road leading to Knin is designated. Useful information about these sites can also be found on later maps, particularly on the 1709 Venetian cadastral maps kept in the State Archives in Zadar.

The first written evidence about the archaeological finds in the Radučić area comes from the second half of the 18th century, when the acclaimed Italian travel writer Alberto Fortis visited the Bobodol site, mentioning the architectural fragments from the Roman times found there.⁴ Between 1897 and 1921, Franciscan friar Lujo Marun – the founder of the Croatian Antiquities Society in Knin – repeatedly visited the Radučić area and bought from the locals the Roman,

1 Izlaganje identičnoga naslova autor je održao na godišnjem skupu Hrvatskog arheološkog društva, održanom u Šibeniku od 6. do 9. listopada 2015. godine. Budući da nije poznato kada će, i hoće li zbornik s navedenoga skupa biti objavljen, autor je priređeni rad ponudio na objavu časopisu *Diadora*.

2 O istraživanju arheološke baštine gornjega dijela NP Krka i njezinom mogućem iskorištavanju u svrhu razvoja turizma vidi više u: N. Cambi, 2010, 83-91.

3 Zadarski povjesničar umjetnosti Ivo Petricioli prvi je objavio zemljovid u hrvatskoj literaturi: I. Petricioli, 1969, 523-529. U novije vrijeme o Paganovu zemljovidu pisali su geograf Damir Magaš: D. Magaš, 2003, 13-25 i povjesničarka Mirela Slukan Altić: M. Slukan Altić, 2007a, 51-61.

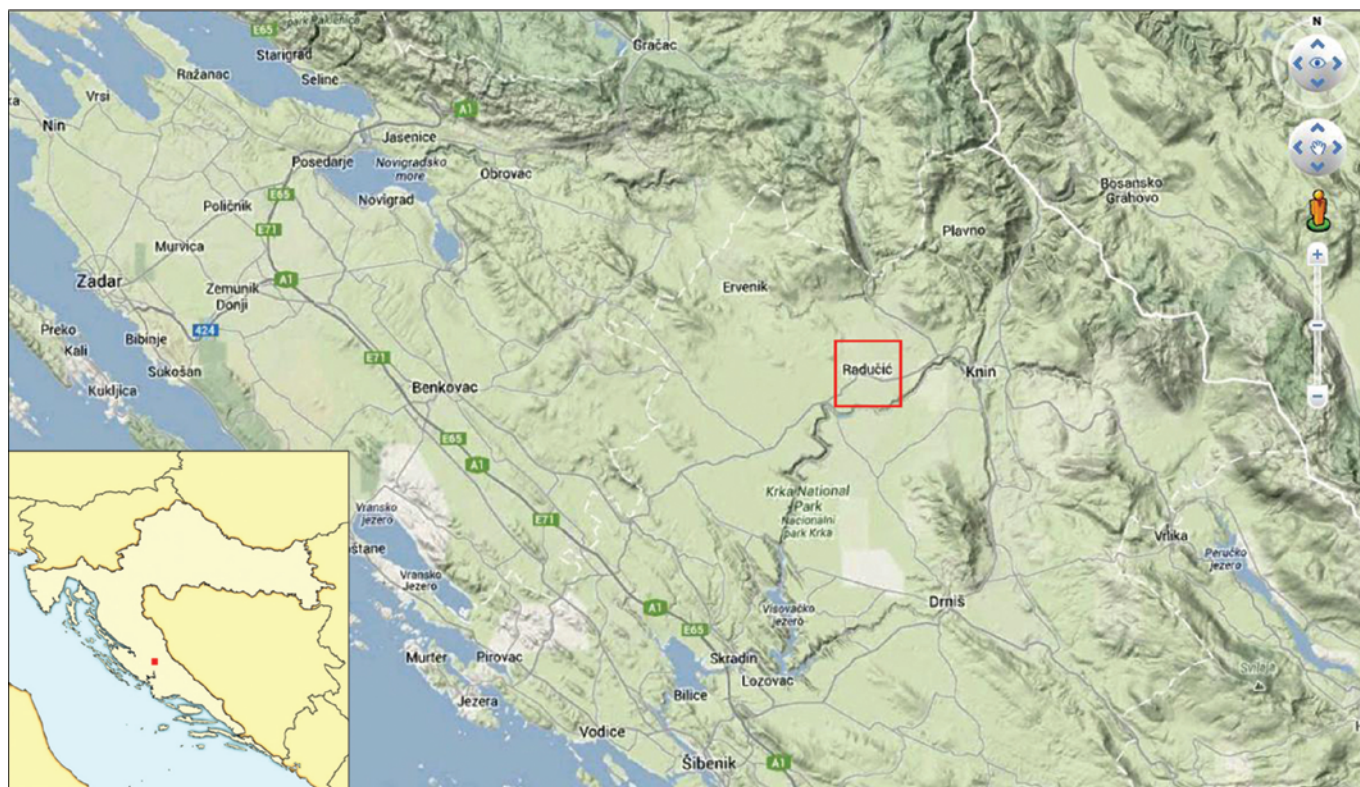
4 A. Fortis, 1984, 77.

1 The author held a lecture of the same title at the annual meeting of the Croatian Archaeological Association in Šibenik (6-9 October 2015). As it is not known when or if the proceedings from the meeting will be published, the author offered the paper to *Diadora* journal.

2 For the research of the archaeological heritage of the upper part of Krka National Park and its possible use in tourism, see more in: N. Cambi, 2010, 83-91.

3 Zadar-based art historian Ivo Petricioli was the first one to publish the map in Croatian literature: I. Petricioli, 1969, 523-529. More recently, Pagano's map was discussed by geographer Damir Magaš: D. Magaš, 2003, 13-25 and historian Mirela Slukan Altić: M. Slukan Altić, 2007a, 51-61.

4 A. Fortis, 1984, 77.

Slika 1. Karta s označenim geografskim smještajem Radučića
Figure 1. Map with designated geographic location of Radučić

izvor / source: Geoportal DGU; označio / designated by: Š. Vrkić

iz rimskoga, srednjovjekovnoga i novovjekovnoga razdoblja.⁵ Krajem 19. stoljeća arheološke ostatke uz rijeku Krku obilazio je oklajski učitelj Grgur Urlić-Ivanović. On je prvi opisao ostatke srednjovjekovne utvrde iznad Bilušića buka i ostatke srednjovjekovnoga groblja kod crkve sv. Đurđa.⁶ Tijekom 1932. godine na kninskom je području boravio mladi njemački arheolog Werner Buttler, koji je u radu o prapovijesnim gradinama sjeverne Dalmacije, između ostalih, opisao i skicirao gradinu Bobodol ili Gradinu nad Gredom i Radučku glavicu, koja se nalazi na području između Radučića i Mokrog Polja.⁷ U drugoj polovini 1950-ih arheolog Stjepan Gunjača, tadašnji ravnatelj Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, opisao je ostatke srednjovjekovne utvrde iznad Bilušića buka.⁸

Tijekom 1973. i 1974. godine provedena su istraživanja legijskoga akvedukta Plavno polje – Burnum, koji preko područja Radučića prolazi u dužini od oko 6,5 km. Tom su prilikom provedena manja sondiranja akvedukta, a u blizini su evidentirani ostatci rimskih kamenoloma i operativne ceste koja je većim dijelom slijedila njegovu trasu. To su do sada jedina poznata arheološka iskopavanja koja su provedena na području Radučića.⁹ Iz kasnijega vremena poznati su slučajni nalazi jantarnih perli koje su mještani pronašli

medieval and Modern Age archaeological finds they had found.⁵ Grgur Urlić-Ivanović, a teacher from Oklaj, visited the archaeological remains along the Krka in the late 19th century. He was the first one to describe the medieval fortifications above Bilušića buk and the remains of a medieval cemetery at St. George's Church.⁶ Young German archaeologist Werner Buttler studies the area in 1932. In his work on the prehistoric hill-forts of northern Dalmatia, he described, among others, Bobodol or Gradina nad Gredom and Radučka glavica between Radučić and Mokro Polje.⁷ In the second half of the 1950s, archaeologist Stjepan Gunjača, the then director of the Museum of Croatian Archaeological Monuments in Split – described the remains of the medieval fortification above Bilušića buk.⁸

6.5km-long section of Roman army aqueduct, stretching across Radučić area and spanning Plavno polje and Burnum, was researched in 1973 and 1974. Minor archaeological trenching was carried out then and the remnants of Roman quarries and a service road stretching along the

5 L. Marun, 1998, 83, 87, 113, 129, 144, 238.

6 G. Urlić-Ivanović, 1890, 87-90; 1892, 38-40.

7 W. Buttler, 1933, 192-193, T. 34, 3-2.

8 S. Gunjača, 1960, 277.

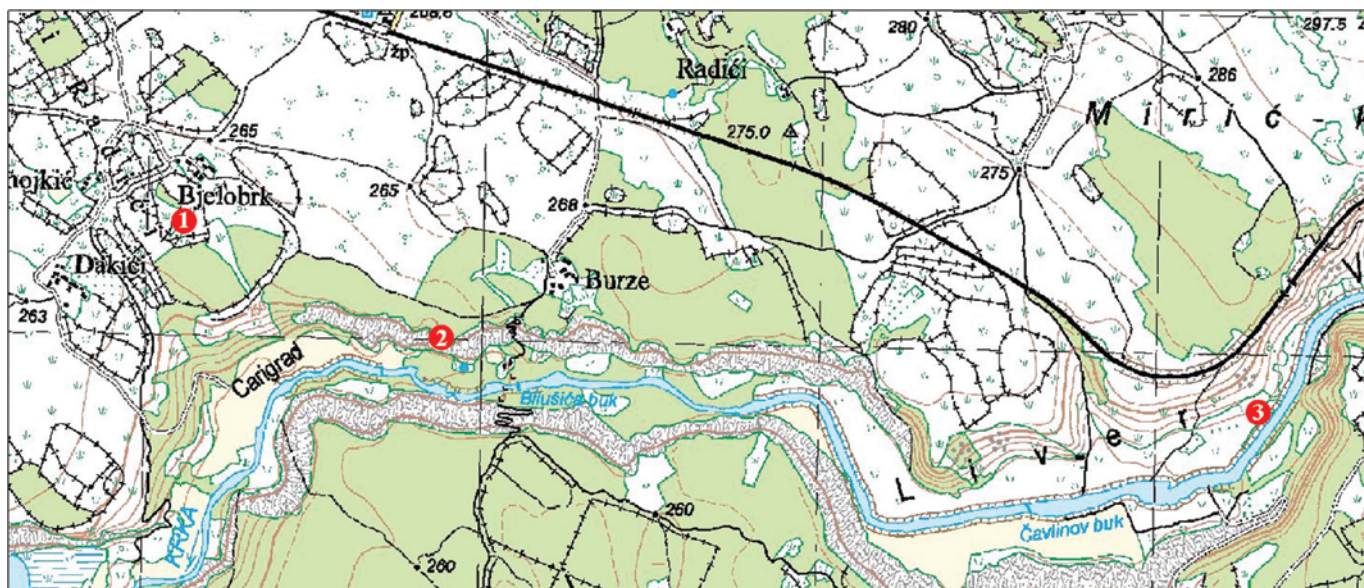
9 B. Ilakovac, 1980, 109-122; 1982, 35-105.

5 L. Marun, 1998, 83, 87, 113, 129, 144, 238.

6 G. Urlić-Ivanović, 1890, 87-90; 1892, 38-40.

7 W. Buttler, 1933, 192-193, T. 34, 3-2.

8 S. Gunjača, 1960, 277.

Slika 2. Topografska karta 1:25000 s označenim položajem triju arheoloških lokaliteta

Figure 2. Topographic map 1:25000 with designated locations of three archaeological sites

izvor / source: Geoportals DGU; označio / designated by: Š. Vrkić

u prapovijesnome kamenom tumulu u zaseoku Puače.¹⁰ Naknadnim stručnim pregledom otvorenoga groba nisu pronađeni drugi arheološki nalazi.¹¹

Posljednjih nekoliko godina provedeno je više manjih terenskih obilazaka područja Radučića. Između ostalih, arheolozi Ivo Glavaš i Željko Miletić obišli su trasu rimske ceste od legijskoga kastruma u Burnumu do željezničke pruge Knin-Zadar, odnosno nadomak riječnog prijelaza na Bobodolu.¹² Recentni podatci o novim arheološkim nalazištima na području Radučića potječu od terenskih obilazaka zagrebačkoga arheologa Saše Vitalea¹³ i autora ovoga rada.¹⁴ Brojni podatci o arheološkim ostacima i povijesti Radučića, koji su bili od iznimne koristi prilikom pisanja rada, dostupni su na internetskoj stranici posvećenoj selu Radučiću.¹⁵

POVIJESNO-GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE

Radučić je selo smješteno na istočnome rubu Bukovice. Na zapadu graniči sa selom Ivoševcima, na sjeveru s Mokrim Poljem i na istoku s Očestovom. Južnu granicu sela čini

aqueduct were identified. These are the only known excavations that have been carried out in the Radučić area.⁹ Amber beads accidentally found by the locals in a prehistoric stone tumulus in the hamlet of Puače in a later period are also known.¹⁰ A subsequent study of the open grave resulted in no other archaeological finds.¹¹

A number of limited-scope field trips to the Radučić area were made in the past few years. Among others, archaeologists Ivo Glavaš and Željko Miletić studied the stretch of the Roman road between the legionary castrum in Burnum and the vicinity of Bobodol river crossing.¹² The recent evidence of new archaeological sites in the Radučić area is a result of the field trips made by Zagreb-based archaeologist Saša Vitale¹³ and the author of this paper.¹⁴ Ample information about the archaeological remains and history of Radučić – which was very useful for the writing of the paper – is available on the Internet page on Radučić.¹⁵

HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS

Radučić is a village on the eastern edge of Bukovica. It has the village of Ivoševci to the west, Mokro Polje to the north and Očestovo to the east. The deep canyon of the River Krka extends south of it, separating Bukovica plateau from the Promina area. While administratively belonging to the Municipality of Ervenik in Šibenik-Knin County, Radučić is historically associated with the town of Knin and lies approx. 10

10 M. Budimir, 1990, 26-27, sl. 4,10.

11 M. Budimir, 1990, 31, bilj. 31.

12 I. Glavaš – Ž. Miletić, 2013, 556-559.

13 Vidi bilj. 45.

14 Zahvaljujem prijateljima i kolegama Nevenu Šopiću, Anti Vukiću, dr. sc. Kristini Horvat i dr. sc. Mati Parici, koji su mi bili pratnja prilikom terenskih obilazaka navedenoga područja. Također zahvaljujem prof. dr. sc. Željku Miletiću i autorima internetske stranice www.raducic.com na korisnim savjetima prilikom pisanja rada.

15 <http://www.raducic.com/>

9 B. Ilakovac, 1980, 109-122; 1982, 35-105.

10 M. Budimir, 1990, 26-27, fig. 4,10.

11 M. Budimir, 1990, 31, footnote 31.

12 I. Glavaš – Ž. Miletić, 2013, 556-559.

13 See footnote 45.

14 I wish to express my gratitude to my friends and colleagues Neven Šopić, Ante Vukić, Kristina Horvat, PhD and Mate Parica, PhD who accompanied me on my field trips to the area. I am also grateful to Prof Željko Miletić, PhD and the authors of the Internet website www.raducic.com for their helpful advice that I used in this work.

15 <http://www.raducic.com/>

duboki kanjon rijeke Krke, koji razdvaja bukovički plato od prominskoga područja. Radučić administrativno pripada općini Ervenik u Šibensko-kninskoj županiji, dok je povijesno vezan za grad Knin, od čijeg je središta udaljen oko 10 km zapadno. Selo je raštrkanoga tipa, sastavljeno od tri-desetak zaseoka razmještenih na površini od oko 29 km². Veći je broj zaseoka razmješten uz usko krško polje koje je tijekom prošlosti bilo jedina značajna obradiva površina na području sela. Ostali su zaseoci raspršeni na širokoj krškoj zaravni zvanj Radučki krš. Tijekom 20. stoljeća centar se sela počeo formirati uz cestu Zadar – Knin. Za vrijeme Domovinskoga rata selo je teško stradalo i danas u njemu živi samo polovina predratnoga stanovništva.¹⁶

Nad područjem Radučića i širom zaravni istočnoga ruba Bukovice dominira istaknuto brdo Radučka glavica ili Babića glavica (Sl. 3), na kojemu se nalaze ostatci većega liburnskog gradinskog naselja koje je prvi opisao njemački arheolog W. Buttler.¹⁷ Povjesničar Slobodan Čače pretpostavlja da je tijekom željeznog doba to naselje bilo središte liburnske zajednice čiji je teritorij mogao obuhvaćati područje Radučića, Mokrog Polja, Oćestova i dijela Pađena.¹⁸ Također je pretpostavio da se u mlađem željeznom dobu središte zajednice preselilo na obližnju gradinu Đurina gromila u Mokrom Polju, čiji je položaj bio primjereniji potrebama novoga vremena, dok je Radučka glavica, zbog svoga dominantnog položaja, zadržala važnost kao naselje i utvrda.¹⁹ Da gradina nije napuštena tijekom mlađih stoljeća staroga vijeka, potvrdili su nedavno objavljeni površinski nalazi predrimskog novca iz 3. i 2. stoljeća prije Krista.²⁰

Zbog dominantnoga položaja nad rubnim dijelom matičnoga liburnskog teritorija, Radučka glavica morala je imati izuzetnu stratešku važnost tijekom 2. i 1. stoljeća prije Krista, kada je ovom području zaprijetila opasnost od rastućega delmatskog saveza. Za sada nije poznato jesu li se Delmati ili njihovi saveznici odvažili na pljačkaške ili osvajačke pohode preko rijeke Krke, odnosno na područje Bukovice i Ravnih kotara, ali smatramo da se takvi događaji ne mogu isključiti.²¹ Rimski povjesničari obično nisu bilježili sukobe koji su se vodili između domorodačkih naroda, već su opisivali ratne operacije u kojima je sudjelovala njihova vojska. Na taj smo način doznali za sukobe koji su se

kilometers to the west of its center. The village is dispersed, consisting of some thirty hamlets scattered across an area of 29km². A number of them are located along a karst field that was the only relevant tillable land near the village in the past. Other hamlets are scattered on a wide karst plateau called Radučki krš. In the 20th century, the village center started developing along the Zadar – Knin road. The village suffered badly during the Homeland War and only a half of the pre-war population now lives in it.¹⁶

The Radučić area and the plateau on the eastern edge of Bukovica are dominated by the hill Radučka glavica (also known as Babića glavica) (Fig. 3), where remnants of a major Liburnian hill-fort settlement can be found. It was first described by German archaeologist W. Buttler.¹⁷ In the opinion of historian Slobodan Čače, the settlement was the center of a Liburnian community in the Late Iron Age and its territory could have comprised the areas around Radučić, Mokro Polje, Oćestovo and part of Pađena.¹⁸ Čače also presumed that, in a later period, the community's center moved to the nearby Đurina gromila hill-fort in Mokro Polje (its position having been more suitable to the needs of the new age), while Radučka glavica retained its importance both as a settlement and as a fortification (due to its dominant position).¹⁹ The recently published surface finds of pre-Roman coins from the 3rd and 2nd centuries BC confirm that the hill-fort was not abandoned in the final centuries of the Antiquity.²⁰

Due to its dominant position over the edge of the native Liburnian territory, Radučka glavica must have had been of a great strategic importance in the 2nd and 1st centuries BC, when this region faced the threat of the growing Delmati alliance. While it is not known yet whether the Delmati or their allies actually ventured to launch marauding raids across the River Krka – that is, into Bukovica and Ravni kotari regions, we believe that such events cannot be ruled out.²¹ Roman historians usually did not chronicle conflicts between native peoples; they would only record the military campaigns of the Roman army. This is how we learned about the conflicts over Promona, which the Delmati had been retaking from the Liburni several times until the Roman army dealt them the final blow in Bato's Revolt between 6 and 9 AD.

16 Prema posljednjem predratnom popisu stanovništva iz 1991. godine u Radučiću su živjela 482 stanovnika. Najveća naseljenost zabilježena je u popisu iz 1931. godine, kada je na području sela živjelo 905 stanovnika. <http://www.dzs.hr/>: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2011.

17 W. Buttler, 1933, 192.

18 S. Čače, 1985, 837; S. Čače, 1989, 79.

19 S. Čače, 1985, 762-763.

20 M. Ilkić – M. Rebić, 2014, 98, 105-106, kat. br. 1, 3, 36-38.

21 Da je postojala realna opasnost od takvih napada, upućuju neki do sad nepoznati arheološki nalazi, prije svega ostatci velikoga suhozida koji se protezao od rijeke Krke u Radučiću sve do desne obale Zrmanje u Erveniku. Pretpostavljamo da su ovi ostatci bili dio sustava obrane koji je organiziran s ciljem sprječavanja mogućih napada pripadnika delmatskoga saveza na područje Bukovice i Ravnih kotara. Autor je nalaz predstavio na godišnjem skupu Hrvatskog arheološkog društva u Šibeniku 2015. godine, a uskoro će biti objavljen u stručnoj literaturi. Vidi: Vrkić, 2017 (u tisku).

16 According to the last pre-war census (1991), the population of Radučić was 482. The population of the village peaked in 1931 at 905. <http://www.dzs.hr/>: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2011.

17 W. Buttler, 1933, 192.

18 S. Čače, 1985, 837; S. Čače, 1989, 79.

19 S. Čače, 1985, 762-763.

20 M. Ilkić – M. Rebić, 2014, 98, 105-106, Cat. No. 1, 3, 36-38.

21 Some hitherto unknown archaeological finds, primarily the remnants of a large drywall that stretched from the River Krka in Radučić all the way to the right bank of the River Zrmanja in Ervenik, indicate that there was a real danger of such attacks. We believe that these remnants were part of a defense system organized to prevent the Delmati alliance's raids into Bukovica and Ravni kotari. The author presented the find at the annual meeting of the Croatian Archaeological Association in Šibenik in 2015 and it will soon be published in literature. See: Vrkić, 2017 (in press).

Slika 3. Krška zaravan istočne Bukovice s Radučkom glavicom u prednjem planu i Velebitom u pozadini

Figure 3. Karst plateau of eastern Bukovica with Radučka glavica in foreground and Velebit Mountain in background

izvor / source: www.raducic.com

vodili oko Promone, koju su Delmati nekoliko puta otimali od Liburna, sve dok ih rimska vojska nije konačno porazila u Batonovom ustanku od 6. do 9. godine poslije Krista.

Unatoč nedostatku pisanih izvora i nedovoljnoj arheološkoj istraženosti ovoga područja, smatramo da je utemeljena pretpostavka S. Čače da su središta liburnskih zajednica na ovome rubnom području napuštena i da su njihove zajednice nestale tijekom ratnih sukoba, što je rimska vlast mogla iskoristiti uzimajući zemljište za vojne potrebe, a da time ne naštetiti svojim liburnskim saveznicima.²² Na taj je način područje Radučića postalo dio prostranoga legijskog teritorija sa središtem u Burnumu, a od početka 2. stoljeća, vjerojatno, i dio teritorija istoimenoga civilnog naselja sa statusom municipija.²³ Od vremena Batonova ustanka do kraja kasne antike područje Radučića vezano je isključivo za Burnum koji je imao veliku važnost u rimskoj provinciji Dalmaciji, najprije kao vojničko središte provincije i kasnije kao značajno naselje koje je bilo važno prometno čvorište. Nakon odlaska vojske nadzor transporta

Despite a lack of written sources and inadequate research of the area, S. Čače's presumption that the centers of the Liburnian communities in this border area were abandoned and that the communities vanished in armed conflicts, enabling the Roman authorities to use the opportunity to get hold of the land for their military purposes without affecting their Liburnian allies is, in our opinion, founded.²² This way, the Radučić area became part of a vast legion territory with its center in Burnum and, since the early 2nd century AD, probably also part of the territory of the civilian settlement of the same name that had a status of a *municipium*.²³ From Bato's Revolt to the end of Late Antiquity, the Radučić area was linked almost exclusively to Burnum, the latter one having had a great importance in the Roman province of Dalmatia, first as a provincial army center and then as an important settlement and road junction. When the army had gone, the transport of goods was controlled by *beneficarii consularis*. The votive altars found there indicate that they had their station in the vicinity of the former legionary castrum in Burnum.²⁴ Given the above, we can say that the Radučić area was of a great strategic importance until Late Antiquity, because it was traversed by a large drywall, an army aqueduct and a few

22 S. Čače, 1989, 79; 2013, 35.

23 O legijskom teritoriju sa sjedištem u Burnum: M. Zaninović, 1985, 73; S. Čače, 1989, 59-91; N. Cambi *et al.*, 2007, 7, sl. 3; Ž. Miletić, 2010, 117-119; S. Čače, 2013, 29-32.

22 S. Čače, 1989, 79; 2013, 35.

23 On the legion territory with its headquarters in Burnum: M. Zaninović, 1985, 73; S. Čače, 1989, 59-91; N. Cambi *et al.*, 2007, 7, fig. 3; Ž. Miletić, 2010, 117-119; S. Čače, 2013, 29-32.

24 For the related recent information and literature, see the dissertation: I. Glavaš, 2015.

robe vršili su konzularni beneficijari, a pronalazak zavjetnih žrtvenika upućuje na postojanje njihove stanice u blizini nekadašnjega legijskog kastruma u Burnumu.²⁴ S obzirom na navedeno, može se konstatirati da je područje Radučića imalo izuzetnu stratešku važnost sve do kasne antike, jer su preko njega bili izgrađeni veliki suhozid, legijski akvedukt i nekoliko cesta, od kojih su najvažnije bile magistralna cesta Akvileja – Dirahij²⁵ i cesta *ad imum montem Ditionum Ulcirum*.²⁶ Uz to, na području Radučića bio je izgrađen najmanje jedan rimski vojni kastel, a vjerojatno i neki drugi vojni i civilni sadržaji.

Zadnji spomen Burnuma potječe iz tridesetih godina 6. stoljeća, kada se u njega povukla vojska Istočnih Gota nakon poraza što su im Bizantinci nanijeli u bitci kod Skardone.²⁷ Čini se da su grad i njegovo područje već od kasne antike izgubili na važnosti, a ulogu strateškoga mjesta važnoga za šire područje preuzeo je Knin.²⁸ Od tada pa sve do kasnoga srednjeg vijeka izostaju arheološki i pisani povijesni izvori koji se odnose na područje Radučića.

Prvi spomen Radučića nalazi se u dokumentu iz 1369. godine, u kojemu se spominje banov službenik *Tumppa nobilis de Radozich* i *Tumpa de Radocich*, kao jedan od sudionika u otimanju prihodâ s posjedâ kninskoga biskupa.²⁹ Godine 1437. spominje se plemić Juraj, sin Stjepana Martinuševića iz Radučića (*Radunchich*), koji je tijekom stranačkih borbi uspio zadržati neka utvrđenja i predati ih kralju Žigmundu koji ga je zbog toga pohvalio i nadario posjedima u sjevernoj Dalmaciji.³⁰ U ispravama iz 1486. i 1487. godine spominju se plemići Juraj Stefanović (*Georgio Stephanowich*) i Marko, sin Ratka Raduča (*Marco filio Radkonis Raducz*), kao svjedoci u teritorijalnim sporovima Keglevića s kraljevskim Vlasima (*Olahi regales*), koji su (se) dulje od jednoga stoljeća odvijali u njihovu susjedstvu.³¹ Godine 1512. spominje se *Drasoje Mislecich de villa Radocich in Banouine*.³²

Srednjovjekovno selo zasigurno se nalazilo uz polje, a središte mu je moglo biti kod crkve sv. Đurđa. Nedaleko od crkve nalazi se bunar Radučić ili Radučki bunar po kojemu je, prema sačuvanoj seoskoj legendi, selo dobilo ime.³³ Srednjovjekovno groblje sa stećcima nalazilo se oko crkve, a desetak velikih nadgrobni ploča – stećaka je još uvijek sačuvano jer su tijekom novoga vijeka ugrađeni u

roads (the most important ones being the trunk road Aquileia – Dyrrachium²⁵ and the road *ad imum montem Ditionum Ulcirum*).²⁶ Also, not less than one castellum was built in the Radučić area, probably together with some other military and civilian facilities.

Burnum was last mentioned in the fourth decade of the 6th century AD, when the Ostrogoth army withdrew to it after the Byzantines had defeated them in the battle of Scardona.²⁷ It seems that the town and its surroundings started losing their importance as early as in the Late Antiquity and that the role of the strategic center of the region was taken over by Knin.²⁸ From then to the Late Middle Ages, there were no written historical sources referring to the Radučić area.

The first mention of Radučić can be found in a 1369 document which mentions the Ban's official, *Tumppa nobilis de Radozich* and *Tumpa de Radocich*, as one of the people involved in steling income from the Knin bishop's land.²⁹ A 1437 document mentions a nobleman named Juraj, son of Stjepan Martinušević from Radučić (*Radunchich*), who managed to hold some forts during fractional struggles and hand them over to King Sigmund and was recommended by him and rewarded with landed properties in northern Dalmatia.³⁰ Documents from 1486 and 1487 mention noblemen Juraj Stefanović (*Georgio Stephanowich*) and Marko, son of Ratko Raduč (*Marco filio Radkonis Raducz*), as witnesses in the territorial disputes between the Keglević Family and the royal Vlahs (*Olahi regales*) that had been going on in the area for over a century.³¹ In 1512, *Drasoje Mislecich de villa Radocich in Banouine* is mentioned.³²

The medieval village must have been located near the field and its center could have been at St. George's Church. A well called Radučić Well, or *Radučki bunar*, can be seen near the church. A local legend has it that the village was named after it.³³ A cemetery with *stećci* (medieval tombstones) surrounded the church. A dozen of the *stećci* can still be seen, embedded in the entrance and boundary wall around the church and old village cemetery (Fig. 4).³⁴ A few of these tombstones were described by G. Urlić-Ivanović, who visited

24 Recentne podatke i literaturu o ovoj tematici vidi u disertaciji: I. Glavaš, 2015.

25 Cjelokupnu trasu ceste rekonstruirao je Ž. Miletić, 2006, 125-136.

26 I. Glavaš – Ž. Miletić, 2013, 556-560.

27 S. Antoljak, 1991, 146.

28 S. Čače, 2003, 175.

29 L. Katić, 1932, 5-6.

30 S. Gunjača, 1960, 68-69.

31 V. Klaić, 1917, 29, 32.

32 S. Antoljak, 1991, 155, bilj. 81.

33 Ovaj zanimljivi podatak preuzet je s internetske stranice <http://www.raducic.com/Toponimija-Raducic>. Inače nije rijetkost da se ime nestaloga srednjovjekovnog sela sačuva u imenu bunara, što je povjesničarima omogućilo ili potvrdilo točnu ubikaciju više nestalih srednjovjekovnih sela u zadarskome zaleđu.

25 The entire route of the road was reconstructed by Ž. Miletić, 2006, 125-136.

26 I. Glavaš – Ž. Miletić, 2013, 556-560.

27 S. Antoljak, 1991, 146.

28 S. Čače, 2003, 175.

29 L. Katić, 1932, 5-6.

30 S. Gunjača, 1960, 68-69.

31 V. Klaić, 1917, 29, 32.

32 S. Antoljak, 1991, 155, footnote 81.

33 This interesting information was downloaded from the website <http://www.raducic.com/Toponimija-Raducic>. Otherwise, names of long gone medieval villages are often preserved in names of wells, enabling historians to identify or confirm the medieval existence of a number of villages in Zadar's hinterland which are now gone.

34 Based on Marun's visible ripe age, the photograph was made after the World War I. It was first published in Marun's *Starinarski dnevnici* in 1998, but with a wrong caption claiming it was the cemetery at Asseria: L. Marun, 1998, 10. The explanation accompanying its second publishing only says it was one of numerous archaeological sites: M. Zekan, 2008, 37. Only when it was published for the third time, on website <http://www.raducic.com/>, the exact location where the photo had been taken was specified. The old boundary wall of the cemetery, with the embedded tombstones, has been preserved in its original shape.

ulaz i ogradni zid starog seoskog groblja (Sl. 4).³⁴ Nekoliko je nadgrobnih spomenika opisao G. Urlič-Ivanović, koji je lokalitet obišao 1889. godine.³⁵ On je za pravoslavnu crkvu sv. Đurđa naveo da se radi o „starinskoj crkvi Svetog Stjepana“.³⁶ Međutim, znakovito je da svoju tvrdnju nije potkrijepio citiranjem izvora, što budi sumnju da se radi o izmišljenome podatku. Iako je u kasnome srednjem vijeku na tom mjestu zasigurno postojala crkva, koliko je nama poznato, još uvijek nije utvrđen njezin srednjovjekovni titular. Osim toga, nije pouzdano utvrđeno ni jesu li ostatci srednjovjekovne crkve sačuvani kao dio današnje crkve ili je tijekom novoga vijeka ona izgrađena kao potpuno nova građevina. Za sada se čini najizglednijim da manji, istočni dio crkve potječe iz starijega razdoblja.³⁷ Na mletačkome katastru iz 1709. godine crkva u Radučiću prikazana je kao mala, jednostavna građevina pravokutnoga oblika, s naznakom da je u ruševnom stanju (*chiesa dirocata*) (Sl. 5). To ide u prilog mišljenju da je današnja crkva sv. Đurđa ipak nadograđena na ostatke manje, vjerojatno srednjovjekovne crkve. Na lokalitetu nisu

Slika 4. Fra Lujo Marun ispred ulaznih vrata staroga groblja u Radučiću

Figure 4. Friar Lujo Marun in front of entrance of old cemetery in Radučić

izvor / source: M. Zekan, 2008, 37

the site in 1889.³⁵ He identified the Orthodox church of St. George as an “old St. Stephen’s Church”.³⁶ Interestingly, he did not back his claim by quoting sources, which suggests that the information could be fabricated. Although it is believed that a church must have been there in Late Middle Ages, its medieval patron saint has not been identified yet, as far as can be determined. Also, it has not been positively established whether the remains of the medieval church were preserved as part of the present-day church or the latter one was built in Modern Age as a whole new structure. For now, it seems most probable that the smaller, eastern part of the church dates back to an earlier period.³⁷ A Venetian cadastral map from 1709 shows a small plain rectangular structure, specifying it was dilapidated (*chiesa dirocata*) (Fig. 5). This supports the opinion that the present-day St. George’s Church was after all built as an addition of the remains of a smaller, probably medieval church. No archaeological excavations have ever taken place at the site. As for the

34 Fotografija je vjerojatno nastala u razdoblju poslije Prvoga svjetskog rata, što se može zaključiti po Marunovoj zrelijoj dobi. Prvi je put objavljena 1998. godine u Marunovim *Starinarskim dnevnicima*, ali s pogrešnim navodom da se radi o groblju na Aseriji: L. Marun, 1998, 10. U drugoj je objavi navedeno da se radi o jednome od mnogobrojnih arheoloških nalazišta: M. Zekan, 2008, 37. Tek je prilikom treće objave, na internetskoj stranici <http://www.raducic.com/>, naveden točan lokalitet na kojemu je fotografija snimljena. Stara grobljanska ograda s ugrađenim nadgrobnim spomenicima još uvijek je sačuvana u izvornome obliku.

35 G. Urlič-Ivanović, 1890, 86-87.

36 G. Urlič-Ivanović, 1890, 70.

37 Tome u prilog ide i sačuvana seoska legenda prema kojoj je današnja crkva bila turska „kapela“: http://www.raducic.com/54_Crkva_svetog_Djurđa.html.

35 G. Urlič-Ivanović, 1890, 86-87.

36 G. Urlič-Ivanović, 1890, 70.

37 This is supported by a local legend according to which the present-day church used to be a Turkish “chapel”: http://www.raducic.com/54_Crkva_svetog_Djurđa.html.

nikada provedena arheološka iskopavanja, a od slučajno pronađenih sitnih nalaza poznata je samo jedna srebrna trojagodna naušnica.³⁸

Postoji velika vjerojatnost da je na području današnjega Radučića postojalo još jedno srednjovjekovno selo ili posjed. Naime, u dokumentu koji je izdao kninski kaptol 1495. godine, kao jedan od svjedoka spominje se Mathia Kusselich de Prydnatowich (Matija Kuželić od Pridnatovića), plemić iz Kninske županije.³⁹ Hipoteza se temelji na sličnosti naziva Prydnatowich sa sačuvanim toponimom Prnadovac, koji se danas odnosi na širi krški pojas uz rijeku Krku, a dodatno je osnažuje činjenica što se na tom području nalaze ostatci malo poznate srednjovjekovne utvrde i naselja, koji bi mogli biti središte navedenoga posjeda. Osim toga, na nedalekome položaju u kanjonu Krke postojala je srednjovjekovna crkva. O svim ovim lokalitetima bit će više riječi u idućim poglavljima.

Poslije osmanlijskih osvajanja sjeverne Dalmacije u prvoj polovini 16. stoljeća, Radučić je pripao nahiji Ostrovica u

Slika 5. – 6. Isječci mletačke katastarske karte iz 1709. godine s prikazom središnjega dijela Radučića

Figure 5. – 6. Segments of Venetian 1709 cadastral map showing central part of Radučić

foto / photo: Š. Vrkić, Državni arhiv u Zadru / State Archives in Zadar

minor accidental finds, a single silver three-bead earring is known.³⁸

It is very possible that another medieval village or estate existed in the area of the present-day Radučić. A document issued by the Knin Diocese in 1495 mentions as one of the witnesses one Mathia Kusselich de Prydnatowich (Matija Kuželić of Pridnatović), a nobleman from Knin County.³⁹ The hypothesis is based on the similarity of the family name Prydnatowich with the still preserved toponym Prnadovac by which a karst area along the River Krka is known today. It is additionally supported by the fact that remains of a little-known medieval fortification and settlement can be found in that area. These could have been the center of the said estate. In addition, there used to be a medieval church at a nearby location in the Krka

38 Zanimljive su okolnosti pronalaska ovoga nalaza, zbog čega donosimo cijelu Marunovu zabilješku: „Dne, 28.8.1897. Stevan Burza iz Radučića donio srebrnu naušnicu sa tri zrna, koju da je našao Grčić Jovan u Šupljaji (što je nevjerojatno, da ju je ondje našao). Dapače saznao sam za stalno, da je našao na groblju sv. Jurja u Radučiću i to od prodavaoca.“: L. Marun, 1998, 87. Ovaj je detalj zanimljiv jer je jedan od mnogih svjedočanstava politizacije arheološke baštine koja se javila od samih početaka razvoja nacionalne arheologije u Hrvatskoj, koja je nastajala u vremenu rastućega hrvatskog i srpskog nacionalizma. U to je vrijeme srednjovjekovna arheologija bila u funkciji dokazivanja nacionalnoga identiteta, zbog čega joj je glavni cilj bio pronalazak spomenika iz starohrvatskoga doba, posebno onih epigrafičkih, koji su u većini slučajeva originalno pripadali dijelovima crkvenoga namještaja. Pri tome se pokazalo najosjetljivijim pitanje provođenja arheoloških istraživanja kod pravoslavnih crkava koje su izgrađene na srednjovjekovnim lokalitetima ili su same crkvene građevine potjecale iz toga vremena. U takvim okolnostima znalo se događati da pojedini pravoslavni svećenici nisu dobronamjerno gledali na Marunov rad pa je, pod njihovim utjecajem, na širem kninskom području više puta došlo do sprječavanja arheoloških iskopavanja ili skrivanja i uništavanja arheoloških nalaza koji su bili slučajno pronađeni prilikom obnove crkava ili kopanja novih grobnica, kao što je to bio slučaj u Radučiću.

39 V. Klaić, 1917, 48.

38 The circumstances of this find being rather interesting, we quote here Marun's note unabridged: „On 28 August 1897, Stevan Burza from Radučić brought a silver earring with three beads, claiming it had been found by Grčić Jovan in Šupljaja (which I find unbelievable). I found out that the man who sold it to me had actually found it at St. George's Cemetery in Radučić.“: L. Marun, 1998, 87. This detail is interesting because it can be seen as part of ample evidence of the politicization of the national archaeology in Croatia, which emerged in the days of the growing Serb and Croat nationalisms. At the time, the national archaeology was used for proving the national identity, which is why its primary goal was to search for monuments from the Old Croatian period, particularly the epigraphic ones that, in most cases, had originally belonged to parts of church furnishings. The most sensitive issue of the day was carrying out archaeological excavations at Orthodox churches built on medieval sites or dating back to that period. In such circumstances, there were occasions when Orthodox priest disapproved Marun's work. Under their influence, in the greater Knin area, archaeological excavations would be obstructed and the artifacts accidentally found during church reconstructions or digging new graves would be hidden or destroyed, as was the case in Radučić.

39 V. Klaić, 1917, 48.

Slika 7. Kastel u Radučiću na zračnim i satelitskim snimkama iz razdoblja od 1968. do 2014. godine

Figure 7. Castellum in Radučić on aerial and satellite photographs from 1968 to 2014

izvor/ source: ISPU, Geoportal DGU i Google Earth / ISPU, Geoportal DGU and Google Earth

Kliškom sandžakatu. Postoje neke naznake da je za vrijeme osmanlijskih osvajanja starosjedilačko stanovništvo u potpunosti izbjeglo s područja Radučića.⁴⁰ Osmanlije su opustjela sela naseljavali vlaškim stanovništvom, većinom pravoslavne vjere, koje kasnije uglavnom postaje dio srpskoga naroda. Iz popisa nastaloga 1550. godine vidljivo je da se u selu nalazi devet vlaških obitelji na čelu s primićurom Nikolom, Vukmanovim sinom, i jedan zemljišni posjed u vlasništvu Mehmeda, Vladislavovog sina.⁴¹ Prvi mletački popis nakon oslobođenja od osmanlijske vlasti potječe iz 1709. godine. Prema njemu u selu su te godine bile nastanjene 22 obitelji s ukupno 245

canyon. All these sites will be discussed in more detail in the following chapters.

After the Ottoman conquests of northern Dalmatia in the first half of the 16th century, Radučić became part of the *Nahiya* (Turkish administrative unit) of Ostrovica in the *Sanjakate* of Klis. There are indications that the entire autochthonous population fled from Radučić during the conquests.⁴⁰ The Ottomans populated the deserted villages with Vlachs, mostly of Orthodox denomination, most of whom later adopted Serb ethnicity. According to the 1550 census, there were 9 Vlach families in the village, headed by *primićur* Nikola, son of Vukman, and one landed property owned by Mehmed, son of Vladislav.⁴¹ The first census after the liberation from the Ottoman rule was taken by the Venetians in 1709. According to the census, there were 22 families with a total of 245 members in the village. Their names (Bulovan, Ljevajić, Modrinić, Radić,

40 Neka susjedna sela, kao što su Mokro Polje, Pađene, Kistanje i dr., bila su naseljena katoličkim stanovništvom još 1636. godine: M. Jačov, 1986, 270-271. Ovo, vjerojatno starosjedilačko stanovništvo u potpunosti je prebjeglo na mletački teritorij tek početkom kandijskoga rata, a od kraja 17. stoljeća zamijenio ih je novi doseljenički val pravoslavnoga stanovništva.

41 F. Dž. Spaho, 2007, 15.

40 Some of the neighboring villages, like Mokro Polje, Pađene, Kistanje etc., were populated by Roman Catholics as early as in 1636: M. Jačov, 1986, 270-271. This population, probably autochthonous, massively fled to the Venetian territory only at the outbreak of the War of Candia. In the late 17th century they were replaced by a new immigrant wave of Orthodox population.

41 F. Dž. Spaho, 2007, 15.

članova, a iz navedenih prezimena (Bulovan, Ljevajić, Modri- nić, Radić, Šimpraga i dr.) vidljivo je da njihovi potomci čine većinu današnjega stanovništva Radučića.⁴²

Sve su tadašnje kuće bile smještene uz sjeveroistočni rub polja, odnosno uz gornju stranu današnje seoske ceste, na prostoru od zaseoka Modrinići na sjeveru do zaseoka Burze na jugoistoku (Sl. 6). To je najvjerojatnije bila posljedica izvršavanja naredbe providura Girolama Cornara iz 1689. godine, kojom je naloženo da se svi Morlaci, koji su do tada bili nastanjeni na raštrkanim položajima, moraju naseliti u grupiranim selima s organiziranom vojnom upravom.⁴³ Takav se tip grupiranih naselja zbog niza razloga nije mogao održati na području Bukovice, pa su vrlo brzo nakon pre- stanka ratnih opasnosti ponovno nastali udaljeni zaseoci od kojih je većina ostala naseljena sve do današnjih dana.

1. RIMSKI KASTEL U ZASEOKU BJELOBRCI U PRNADOVCU

Lokalitet se nalazi u zaseoku Bjelobrci u Prnadovcu, smješte- nom nekoliko stotina metara sjeverno od kanjona rijeke Kr- ke.⁴⁴ Na ovome se položaju nalazio veći objekt koji do sada nije bio zabilježen u stručnoj literaturi. Njegove je ostatke autor uočio pregledom zračnih i satelitskih snimaka počet- kom 2014. godine.⁴⁵ Široki suhozidi tvorili su neuobičajeni

Slika 8. Zaseok Bjelobrk na austrijskoj katastarskoj karti iz 1828. godine

Figure 8. Bjelobrk hamlet on 1826 Austrian cadastral map

foto / photo: Š. Vrkić, Državni arhiv u Zadru / State Archives in Zadar

Šimpraga etc.) clearly suggest that most of the present- day inhabitants of Radučić are their descendants.⁴²

In those days, all the houses were located along the northeastern edge of the field – in other words, along the upper side of the present-day village road, from Modrinići hamlet in the north to Burze hamlet in the southeast (Fig. 6). This was probably done by the 1689 order of Venetian governor Girolamo Cornaro, decre- ing that all the Morlachs, whose households had until then been scattered, must live in grouped villages un- der organized military administration.⁴³ As such type of villages could not persist in Bukovica for a number of reasons, remote hamlets began to spring up again after war threats had passed. Most of them have remained to the present day.

1. ROMAN CASTELLUM IN BJELOBRCI HAMLET IN PRNADOVAC

The site is located in Bjelobrci hamlet in Prnadovac, a few hundred meters to the north of the Krka canyon.⁴⁴ A large structure that used to be on this site has not been recorded in literature yet. The author detected its remains when studying aerial and satellite photographs in the

42 M. Rimac, 2012, 307-311.

43 M. Slukan Altić, 2008, 106.

44 Drugi se zaseok Bjelobrci nalazi oko 1,5 km sjeveroistočno, na području između ceste i pruge Zadar – Knin.

45 Prilikom predstavljanja nalaza na Znanstvenom skupu Hrvatskog arheološkog društva u Šibeniku, održanom od 6. do 9. listopada 2015. godine, kolege su me upozorile da je ostatke istog objekta uočio i arheolog Saša Vitale iz Zagreba, koji je nalaz predstavio javnosti na znanstveno-stručnom skupu Vizija i izazovi upravljanja zaštićenim područjima prirode u Republici Hrvatskoj, održanom u Šibeniku od 28. rujna do 3. listopada 2015. godine.

42 M. Rimac, 2012, 307-311.

43 M. Slukan Altić, 2008, 106.

44 Another Bjelobrci hamlet is located approx. 1.5km to the northeast, between the road and Zadar-Knin railway line.

Slika 9. Široki suhozid na mjestu pretpostavljenoga zapadnog bedema kastela u Radučiću

Figure 9. Wide drywall on site of presumed western wall of Radučić castellum

foto / photo: Š. Vrkić, 2014

oblik izduženoga pravokutnika, čija pravilnost i veličina nije karakteristična za okolne suhozidne ograde koje su većinom izgrađene posljednjih nekoliko stoljeća (Sl. 7). Suhozidi su oblikom i veličinom uvelike podsjećali na kastel (*castellum*), rimski vojni tabor pomoćnih postrojbi, koji je na isti način uočen na položaju udaljenom oko 300 m istočno od legijskoga tabora Burnum u susjednim Ivoševcima.⁴⁶ Osim toga, uvidom u austrijske katastarske karte iz 1828. godine, bilo je vidljivo da su se već u to vrijeme brojne ograde i poljoprivredne čestice oblikom prilagodile širokim suhozidima, što nedvojbeno upućuje na zaključak da su se na tom mjestu nalazili ostatci neke starije strukture. Znakovito je i da su sve kuće tadašnjega zaseoka bile izgrađene unutar otkrivenoga objekta (Sl. 8).

U dva smo navrata izvršili ograničene terenske obiliske, nakon kojih je učvršćena hipoteza o postojanju većega rimskog vojnog objekta na ovom položaju. Na mjestima na kojima se pretpostavljaju ostatci bedema, nalazi se široki suhozid, koji je zasigurno nastajao kroz duži vremenski period, posebno procesom odlaganja kamenja iskrčenoga prilikom obrade njiva (Sl. 9). Na sjeveroistočnoj strani, u

46 Ovaj je rimski vojni tabor pomoćnih postrojbi također uočen pregledom zračnih snimaka: N. Cambi *et al.*, 2006, 6. Dimenzije mu iznose oko 175 x 105 m. Provođenjem manjih arheoloških iskopavanja utvrđeno je da potječe najkasnije iz doba cara Klaudija. Osnovne informacije o ovom objektu vidi u: N. Cambi *et al.*, 2007, 23, sl. 18; Ž. Miletić, 2010, 129.

Slika 10. Ostatci unutarnjega lica istočnoga bedema kastela u Radučiću

Figure 10. Remains of inner face of Radučić castellum's eastern wall

foto / photo: Š. Vrkić, 2014

early 2014.⁴⁵ Wide drywalls stretched in an unusual form of an elongated rectangle, the symmetry and size of which differ from the other drywalls in the area, mostly built in the past few centuries (Fig. 7). By their shape and size, the drywalls resembled a lot to a *castellum*, a Roman army camp for auxiliary units, detected the same way on a location approx. 300m east of the legion camp Burnum in the neighboring village of Ivoševci.⁴⁶ Also, Austrian cadastral maps from 1826 indicate that numerous fences and farmland plots had already followed the wide drywalls by their shape, leading to the unmistakable conclusion that remains of an older structure must have had been there. Significantly, all the houses of the then hamlet were built within the discovered structure (Fig. 8).

Our two field trips of a limited scope to the area have strengthened the hypothesis that a major Roman military facility was located on this site. On the places where remnants

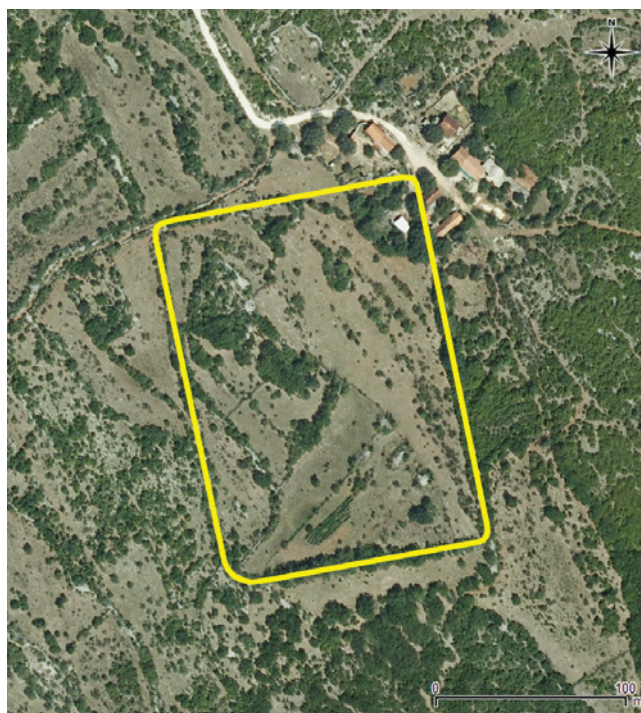
45 When presenting the find at the meeting of the Croatian Archaeological Association in Šibenik (6-9 September 2015), I was informed by my colleagues that Saša Vitale, an archaeologist from Zagreb, had also observed the remains of this structure and presented the find to the public at the symposium *The vision and challenges of managing protected nature reserves in the Republic of Croatia* (Šibenik, 28 September – 3 October 2015).

46 This Roman auxiliary unit camp was also detected by studying aerial photographs: N. Cambi *et al.*, 2006, 6. Its dimensions are approx. 175x105m. Small-scale archaeological excavations have established that it can be dated to a period not later than the reign of Emperor Claudius. For basic information on the structure, see: N. Cambi *et al.*, 2007, 23, fig. 18; Ž. Miletić, 2010, 129.

dvorištu starijega seoskog imanja, na mjestu gdje je široki suhozid potpuno razgrađen, u tlu je vidljiv niz velikih kamenih blokova sačuvanih *in situ*, za koje pretpostavljamo da pripadaju ostatcima unutarnjega lica istočnoga bedema kastela (Sl. 10). Unutar pretpostavljenih bedema nalazi se ravno zemljište, podijeljeno na veći broj različitih poljoprivrednih parcela. U vrijeme terenskoga obilaska bila je obrađena samo jedna manja parcela, ali u svježe izoranoj zemlji nisu bili vidljivi nikakvi pokretni arheološki nalazi, niti se na prvi pogled mogao steći dojam postojanja značajnijega kulturnog sloja. Ipak, po sjećanju jednoga mještanina, u prošlosti su prilikom obrade njiva povremeno bili pronalazeni sitni brončani ili bakreni predmeti.⁴⁷

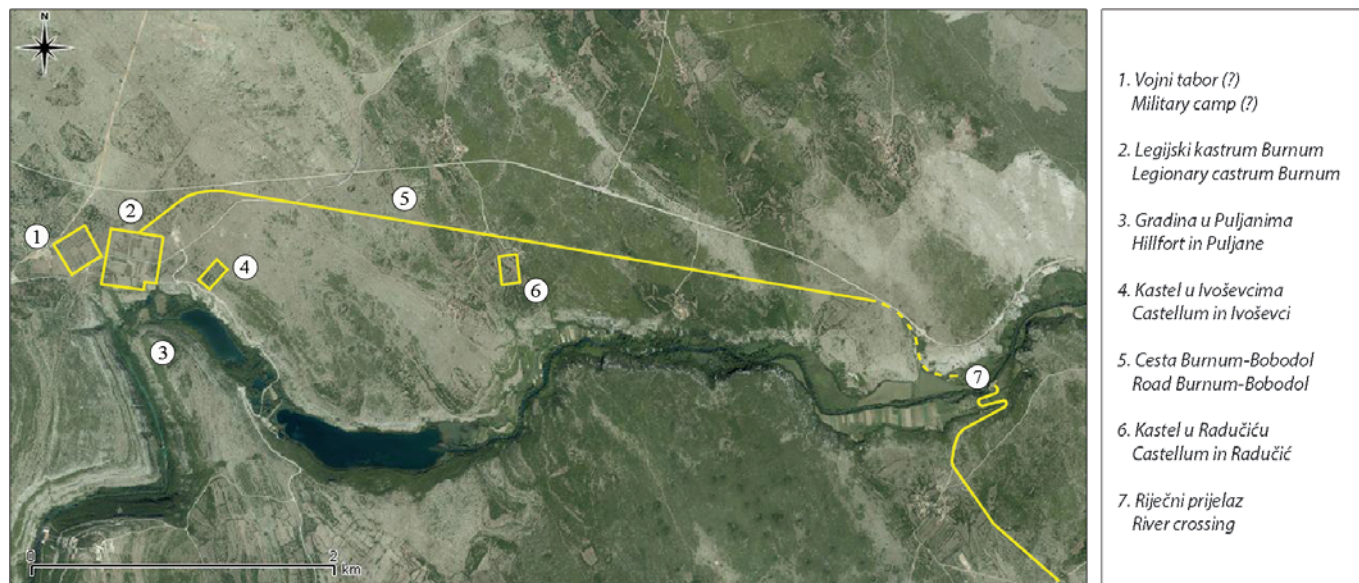
Kastel je orijentiran sjever-jug, s manjim odstupanjem prema zapadu. Najvjerojatnije je imao pravilan pravokutni oblik sa zaobljenim kutovima, na što upućuju masivni kameni suhozidi sačuvani na tri strane, ali kakav je bio točan oblik ne možemo biti potpuno sigurni jer južna strana nije jasno vidljiva. Ako je kastel imao pravilan pravokutni oblik (Sl. 11), njegove bi približne dimenzije iznosile oko 140 x 190 m, a površina unutar bedema oko 2,6 ha.⁴⁸

Rimski vojni kasteli i tabori pomoćnih vojnih postrojbi u pravilu su bili građeni na planski odabranim strateškim položajima. Tako se kastel u Ivoševcima smatra predstražom legijskoga kastruma Burnum, od kojega je udaljen

Slika 11. Pretpostavljeni izgled kastela u Radučiću
Figure 11. Presumed appearance of Radučić castellum

izvor / source: Geoportall DGU; označio / designated by: Š. Vrkić

Slika 12. Važniji antički lokaliteti na području od Burnuma do riječnoga prijelaza Bobodol

Figure 12. Important Antiquity sites in area between Burnum and Bobodol river crossing

izvor / source: Geoportall DGU; označio / designated by: Š. Vrkić

47 Na ostatke bedema i druge podatke vezane za ovo arheološko nalazište uputio nas je mještanin Dušan (Dujilo) Bjelobrč, kojemu se i ovim putem najiskrenije zahvaljujemo.

48 Zanimljivo je da identičnu površinu ima slična suhozidna struktura vidljiva na položaju Dračevica u zaseoku Ljevaje u Radučiću. Kako nismo bili u mogućnosti provesti terenski obilazak navedenoga položaja, nije moguće utvrditi radi li se o arheološkome lokalitetu ili novijoj suhozidnoj ogradi.

of defense walls are believed to exist, a wide drywall is now located. It was almost certainly built over a long period of time, particularly by piling up stones removed from tillable land (Fig. 9). To the northeast, in the front-yard of an old farm, where the wide dry wall is deconstructed, a series of large stone blocks can be seen preserved *in situ* in the ground, believed to belong to the remains of the inner face of the castellum's eastern wall (Fig. 10). Inside the presumed defense walls there is a flat area, divided into a number of various farmland plots. Only one small plot was analyzed during the field trip,

Slika 13. Zračni snimak s označenim promjenama na vegetaciji i rezultatima snimanja iz 2007. godine

Figure 13. Aerial photograph with designated changes in vegetation and results of 2007 geophysical investigations

izvor/ source: Geoportall DGU; označio / designated by: Š. Vrkić

210

300 m sjeveroistočno. Kastel u Radučiću udaljen je oko 2 km istočno od legijskoga kastruma Burnum te se također može smatrati predstražom kastrumu ili kasnijem municipiju Burnum. No čini se da je važnija činjenica što se nalazi samo 100 m južno od trase rimske prometnice koja je povezivala legijski tabor i riječni prijelaz na Bobodolu, prije kojega se spajala s važnom magistralnom cestom *Akvileja – Dirahij*.⁴⁹ Ista je cesta bila ishodište ceste *ad imum montem Ditionum Ulcirum*, koja je sagrađena 19./20. godine poslije Krista, a vodila je do brda Ulcirus na području Ditiona, dok je za vladavine cara Klaudija produžena do Siscije.⁵⁰ Zbog svega navedenoga može se smatrati da je jedna od glavnih namjena ovog kastela bila kontrola navedenih prometnica (Sl. 12).

Za sada možemo samo pretpostaviti da je riječ o kasteleu, odnosno trajnom vojnom taboru u kojemu su u određenoj razdoblju bile smještene pomoćne vojne postrojbe ili legijska odjeljenja. Ipak, nikakvi konačni zaključci o pronađenome objektu nisu mogući prije provođenja opsežnijih arheoloških iskopavanja koja jedina mogu utvrditi točnu dataciju, funkciju i veličinu pronađenoga objekta.

Do sada se smatralo da je otkrićem kastela u Ivoševcima riješeno pitanje smještaja pomoćnih vojnih postrojbi u Burnumu tijekom 1. stoljeća, a vjerojatno i onih koje su tu

but neither were any movable archaeological finds seen in the freshly plowed soil nor did we have an impression that a relevant cultural layer could exist there. However, a villager remembered that tiny bronze or copper objects were occasionally found in the past.⁴⁷

The castellum lies in the north – east direction, slightly inclining towards west. The massive stone drywalls preserved on three sides indicate that, most likely, it had a rectangular shape with rounded corners. However, we cannot be certain about its exact shape because the southern side was not clearly visible. If the castellum did have a rectangular shape (Fig. 11), its approximate dimensions would be 140x190m, and the area inside the walls approx. 2.6ha.⁴⁸

Roman military castella and auxiliary unit camps were usually built on carefully selected strategic positions. Thus, the castellum in Ivoševci is believed to have been an outpost of the legion castrum Burnum, located 300m to the southwest. The castellum in Radučić lies approx. 2km east of the legion castrum Burnum and can also be considered as an outpost either of the castrum or of the later municipium of Burnum. More important, however, seems to be the fact that it extends only 100m south of the route of the Roman road that once connected the legion camp and Bobodol river crossing, intersecting the important trunk road *Aquileia – Dyrrachium* in between.⁴⁹ The road was also the starting point of the *ad imum montem Ditionum Ulcirum* road that was built in 19/20 AD and led to Ulcirus Hill in Ditiones region (it was extended to Siscia during Emperor

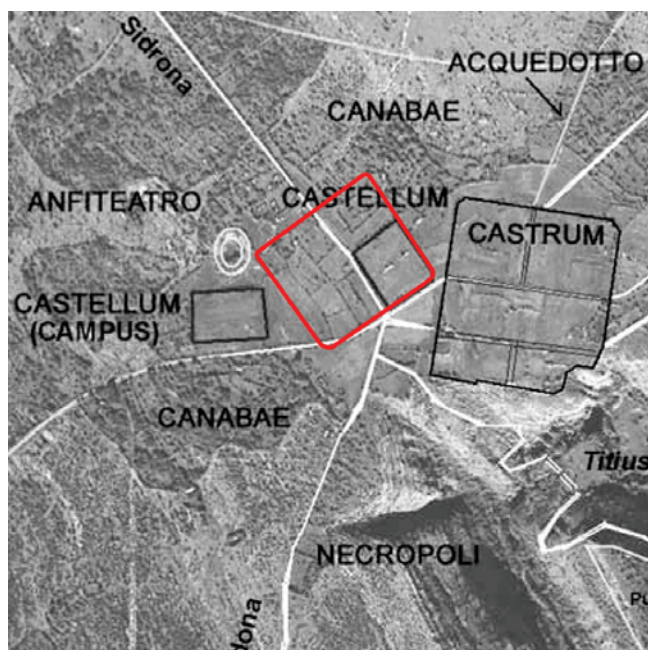
49 Detaljan opis ove ceste vidi u: I. Glavaš – Ž. Miletić, 2013, 556-559.

50 I. Bojanovski, 1974, 206-212; I. Glavaš – Ž. Miletić, 2013, 556-559.

47 It was Dušan (Dujilo) Bjelobrč who directed us to the remains of the defense walls and gave us other information about this archaeological site. We are using this opportunity to express our gratitude to him.

48 Interestingly, a similar drywall structure that can be seen on Dračevica location in Ljevaje hamlet in Radučić has an identical area. As we were not able to visit the location, we cannot say if it is an archaeological site or a newer drystone enclosure.

49 For detailed description of the road, see: I. Glavaš – Ž. Miletić, 2013, 556-559.

Slika 14. Pretpostavljeni izgled novootkrivenoga objekta u Burnumu

Figure 14. Presumed appearance of newly-discovered structure in Burnum

izvor: E. Giorgi 2012, 113, sl. 1; označio: Š. Vrkić / source: E. Giorgi 2012, 113, Fig. 1; designated by Š. Vrkić

boravile u 2. i 3. stoljeću.⁵¹ Otkriće kastela u Radučiću otvara neka nova pitanja, iako treba istaknuti da je od početka recentnih arheoloških istraživanja isticana mogućnost postojanja još jednoga kastela pomoćnih vojnih postrojbi u Burnumu.⁵² Posebno je istaknuta mogućnost postojanja starijega kastela u kojemu je bila smještena konjanička ala.⁵³ Najprije se vjerovalo da se takav objekt nalazi uz južnu stranu amfiteatra, ali nakon što su arheološka iskopavanja uznapredovala, utvrđeno je da se na tom položaju nalazilo vojno vježbalište (*campus*).⁵⁴ Nakon toga je uz zapadnu stranu legijskoga kastruma otkriven veći objekt s jarcima.⁵⁵ Tijekom istraživanja pretpostavljalo se da se radi o forumu kanaba,⁵⁶ ali kasnije je otkriveni objekt interpretiran kao prostor s vojnom namjenom,⁵⁷ odnosno kao mogući auxiliarni kastrum⁵⁸ ili kastel (*castellum*).⁵⁹ Međutim, da nije riječ o manjem kastelu, već o znatno većem objektu, razotkrile su neke kasnije satelitske i zračne snimke, na kojima se sjeverno od snimanoga područja jasno razaznaju promjene na

Claudius' reign).⁵⁰ Based on all of the above, we can believe that controlling the said roads was one of the main purposes of this castellum (Fig. 12).

For the time being, we can only assume it was a castellum – a permanent army camp where auxiliary units or legion detachments were stationed in certain periods of time. No final conclusions about the discovered structure can be made before extensive archaeological excavations have been carried out as the only way of establishing its function, size and exact period of its construction.

It was believed so far that the discovery of the Ivoševci castellum had resolved the question of stationing the auxiliary units in Burnum during the 1st century, and probably all other auxiliary units during the 2nd and 3rd centuries.⁵¹ Although the discovery of the castellum in Radučić has opened some new questions, it should be noted that the possibility that another castellum for auxiliary units existed in Burnum has been mentioned since the beginning of the recent archaeological excavations.⁵² Particularly pointed out was the possibility that there had been an even older castellum where an *ala* – a cavalry unit – was stationed.⁵³ First it was believed that such a structure was located south of the amphitheater, but it was established after further excavations that an army training-field (*campus*) had been located there.⁵⁴ Later on, a large structure with ditches was discovered west of the legion castrum.⁵⁵ It was presumed during the excavations that it was the forum of the canabae,⁵⁶ but the structure was later interpreted as a military facility,⁵⁷ either an auxiliary castrum⁵⁸ or castellum.⁵⁹ However, subsequent satellite and aerial photographs helped establish that it is a much larger structure, not a small castellum. The visible changes in vegetation that can be seen to the north of the imaged area indicate that a number of canals or ditches had been dug up there. This corresponds to the results of geophysical investigations (Fig. 13).⁶⁰ The traces observed so far lead to the conclusion that a major structure, oriented in the SW-NE direction, was located at this site, the dimensions of which could have been approx. 290x240m (Fig. 14). If we assume that ditches with

51 Ž. Miletić, 2010, 135.

52 N. Cambi *et al.*, 2006, 6.

53 N. Cambi *et al.*, 2007, 25.

54 Ž. Miletić, 2010, 137.

55 Objekt je otkriven snimanjem terena sustavom ARP (*Automatic Resistivity Profiling*), koje je provela talijanska arheološka ekipa sa Sveučilišta u Bolonji, u suradnji s francuskom udrugom *Geocarta*: A. Campedelli, 2012, 52.

56 Ž. Miletić, 2008, 93.

57 A. Campedelli, 2012, 54.

58 F. Boschi – E. Giorgi, 2012, 177, fig. 17.7.

59 E. Giorgi, 2012, 113, fig. 1.

50 I. Bojanovski, 1974, 206-212; I. Glavaš – Ž. Miletić, 2013, 556-559.

51 Ž. Miletić, 2010, 135.

52 N. Cambi *et al.*, 2006, 6.

53 N. Cambi *et al.*, 2007, 25.

54 Ž. Miletić, 2010, 137.

55 The structure was discovered by geophysical investigations using the ARP (*Automatic Resistivity Profiling*) system, carried out by an Italian archaeological team from the University of Bologna in cooperation with the French association *Geocarta*: A. Campedelli, 2012, 52.

56 Ž. Miletić, 2008, 93.

57 A. Campedelli, 2012, 54.

58 F. Boschi – E. Giorgi, 2012, 177, fig. 17.7.

59 E. Giorgi, 2012, 113, fig. 1f.

60 The changes in vegetation are clearly visible on the Google Earth satellite photographs from 2010. They are also particularly visible on the aerial photographs made between 2014 and 2016 and available on: <https://geoportal.dgu.hr/>.

vegetaciji, koje upućuju na postojanje niza iskopanih kanala ili jaraka, na taj način dajući gotovo iste rezultate kao i provedena snimanja (Sl. 13).⁶⁰ Prema do sada uočenim tragovima, može se zaključiti da se na ovome položaju nalazio veći objekt, orijentiran u smjeru JZ-SI, čije bi dimenzije mogle iznositi oko 290 x 240 m (Sl. 14). Ako pretpostavimo da se uz rubove nalaze obrambeni jarci s palisadama, veličina branjene površine objekta mogla bi iznositi više od 6 ha.⁶¹ Tijekom 2012. godine na ovome su lokalitetu iskopane dvije probne sonde kojima je potvrđeno postojanje jaraka, ali nije utvrđena njihova namjena, odnosno nije ponuđena točna interpretacija pronađenih ostataka.⁶² Uzmu li se u obzir veličina i izgled do sada uočenih ostataka, čini se posve izvjesnim da se na prostoru između legijskoga kastruma i amfiteatra nalaze ostatci starijega vojnog tabora. Moguće je da se radi o ostacima najstarijega rimskog vojnog tabora u Burnumu⁶³ ili pomoćnoga tabora u kojemu je boravila konjanička ala.⁶⁴

2. SREDNJOVJEKOVNA UTVRDA IZNAD BILUŠIĆA BUKA

Lokalitet se nalazi iznad slapa Bilušića buk, na području između gornjega i srednjega toka rijeke Krke. Na stijeni izvijenoj nad riječnim kanjonom nalaze se ostatci manje srednjovjekovne utvrde (Sl. 15). Terenskim je obilaskom utvrđeno da još uvijek postoje skromni ostatci dvaju zidova, dok se na površini mogu pronaći ulomci srednjovjekovne keramike i stakla. Na platou ispred utvrde vidljivi su ostatci različitih objekata koji bi mogli pripadati srednjovjekovnome naselju koje se razvilo uz utvrdu. Postoje indicije da se na istom položaju nalazila i prapovijesna gradina.⁶⁵ Za provjeru navedenih podataka bilo bi potrebno provesti intenzivniji terenski pregled ili probna arheološka iskopavanja.

palisades extend along the edges, the area defended by them could exceed 6ha.⁶¹ The two trial trenches made at this site in 2012 confirmed the existence of the ditches but their purpose was not established and no exact interpretation of the remains was made.⁶² Based on the size and shape of the remains discovered so far, it seems certain that the area between the legion castrum and the amphitheater contains the remains of an older army camp. It is possible that they are the remains of the oldest Roman army camp in Burnum⁶³ or an auxiliary camp where an ala was stationed.⁶⁴

2. MEDIEVAL FORTIFICATION ABOVE BILUŠIĆA BUK

The site is located above Bilušića buk waterfall, between the upper and middle reaches of the River Krka. Remains of a small medieval fortification can be seen on the rock arching over the river canyon (Fig. 15). It was established during a field trip that slender remains of two walls still exist and that fragments of medieval pottery and glass can be found on the surface. On the plateau in front of the fortification entrance, remains of various structures can be seen. They could have belonged to a medieval settlement that developed by the fortification. There are indications that a prehistoric hill-fort had also existed on the site.⁶⁵ A more intensive survey of the terrain or trial archaeological excavations should be carried out in order to verify this evidence.

The archaeological remains of the medieval fortification above Bilušića buk were first described in 1892 by G. Urlič-Ivanović, a teacher from Oklaj. Besides noting the place name *Cerin-grad*, he recorded the information about hermits' cells in the canyon below the fortification and the legend of Lacka, the female Ban and ruler of Cerin-grad and

60 Promjene na vegetaciji dobro se vide na satelitskim snimkama Google Eartha iz 2010. godine, a posebno na zračnim snimkama nastalim u razdoblju od 2014. do 2016. godine, dostupnim na stranici <https://geoportal.dgu.hr/>.

61 Za usporedbu sa sličnim vojnim objektima vidi: D. B. Campbell, 2009.

62 J. Zaninović, 2012, 663-664.

63 M. Zaninović pretpostavio je da je zemljani tabor mogao biti sagrađen na mjestu današnjega kastruma u Burnumu već u vrijeme Oktavijanova ratovanja s Dalmatima 33. godine pr. Kr.: M. Zaninović, 1968, 122.

64 Pretpostavljeni oblik i veličinu otkrivenoga objekta nije moguće potvrditi bez dodatnih snimanja ili iskopavanja, posebno jugozapadne polovice pretpostavljenoga objekta, na kojemu su za sada vidljivi samo skromni tragovi jaraka. To bi mogla biti posljedica odvoženja zemlje za nasipanje terena prije gradnje amfiteatra. Naime, već je na početku recentnih iskopavanja uočeno da je prije izgradnje amfiteatra teren bio nasut zemljom koja je sadržavala veću količinu nalaza datiranih do vremena cara Klaudija. Međutim, smatralo se da je zemlja dovezena iz vojničkoga objekta otkrivenog uz južnu stranu amfiteatra, koji je u to vrijeme prestao funkcionirati: N. Cambi *et al.* 2007, 26-27. Kasnije je utvrđeno da se na tom položaju nalazi vojno vježbalište (*campus*), pa je najizglednije da navezena zemlja potječe iz velikoga vojnog objekta smještenog između kastruma i amfiteatra. Zanimljivo je da nalazi iz nasute zemlje većinom potječu iz razdoblja od kraja Batonova ustanka do vladavine cara Klaudija, što se poklapa s vremenom boravka konjaničke ale (*Ala I Hispanorum*) u Burnumu. Za ovu se postrojbu pretpostavlja da je oko 42. godine poslije Kr. napustila Burnum i otišla u kastel na Bem-térju u Budimpešti (*Aquincum*): N. Cambi *et al.*, 2007, 24.

65 Na postojanje prapovijesne gradine upućuju ostatci suhozidnih nasipa koji su vidljivi na nekoliko mjesta te pronađeni ulomci keramike iz željeznoga doba: <http://www.raducic.com/Homepage.html>: Gradina u Carigradu.

61 For a comparison with similar military structures, see: D. B. Campbell, 2009.

62 J. Zaninović, 2012, 663-664.

63 M. Zaninović believed that an earth camp could have been built on the site of the present-day castrum in Burnum as early as during Octavian's war against the Delmati in 33 BC: M. Zaninović, 1968, 122.

64 The presumed shape and size of the discovered structure cannot be confirmed without additional geophysical investigations or excavations, particularly at the southwestern half of the presumed structure where only slender traces of ditches can be seen. This could be due to the removal of the earth used for backfilling of the terrain before the construction of the amphitheater: early on during the recent excavations it was established that, before the construction, the terrain had been filled with earth containing a considerable quantity of finds dated back to the reign of Emperor Claudius. However, it was believed that the earth had been transported from the military facility discovered south of the amphitheater, which had not been in use anymore: N. Cambi *et al.*, 2007, 26-27. As a training-field (*campus*) was later discovered on the site, chances are that the earth comes from the large military facility located between the castrum and amphitheater. Interestingly, the finds from the backfilled terrain mostly come from the period between the end of Bato's Revolt and the reign of Emperor Claudius, which corresponds to the stay of the cavalry ala (*Ala I Hispanorum*) in Burnum. It is believed that this ala left Burnum around 42 AD and moved to the castellum on Bem-téri in Budapest (*Aquincum*): N. Cambi *et al.*, 2007, 24.

65 The indications of a prehistoric structure include the remains of drywall fills that can be seen on several places and the Iron Age pottery fragments: <http://www.raducic.com/Homepage.html>: Gradina in Carigrad.

Arheološke ostatke srednjovjekovne utvrde iznad Bilušića buka prvi je opisao oklajski učitelj G. Urlič-Ivanović 1892. godine. Osim toponima *Cerin-grad*, zabilježio je podatak o postojanju pustinjačkih ćelija u kanjonu ispod utvrde i legendu o banici Lacki, vladarici Cerin-grada i grada na Marasovinama ili *Baničin-grad*.⁶⁶ Sredinom 20. stoljeća ostatke utvrde detaljnije je opisao arheolog S. Gunjača, zabilježivši toponim Grad, pritom istaknuvši da se nedvojbeno radi o manjem srednjovjekovnom utvrđenju.⁶⁷ Iako je utvrda bila poznata u arheološkoj literaturi još od kraja 19. stoljeća, u novije se vrijeme uopće ne navodi u pregledima arheoloških lokaliteta uz rijeku Krku,⁶⁸ pa čak ni u preglednim radovima o srednjovjekovnim utverdama na rijeci Krki.⁶⁹ Uz zanemarivanja terenskih istraživanja starijih autora, nepoznavanju utvrde pridonijeli su izostanak povijesnih podataka i činjenica što su njeni ostaci u potpunosti porušeni. Zbog svega navedenoga ne čudi što je tek nedavno utvrda *Cudato* točno ubicirana na položaj iznad Bilušića buka.⁷⁰

Najstariji podatci o ovoj utvrdi zabilježeni su na zemljovidu Matea Pagana, nastalom nakon 1522. godine, odnosno u vrijeme početaka osmanlijskih osvajanja sjeverne Dalmacije.⁷¹ Na odvojenoj stijeni uz desnu stranu rijeke Krke ucrtana je mala utvrda koja se sastoji od manjega obrambenog zida i kule s kruništem na vrhu, označena s natpisom *Cudātō*. Po svemu sudeći, utvrda je vjerno prikazana, što je jedna od glavnih karakteristika Paganova zemljovida. Lijevo od utvrde nalaze se ruševine antičkoga lokaliteta Burnum, s natpisom *Deficio antiquo chiamato Bergane*, za koje je I. Petricioli istaknuo da su najzanimljiviji detalji cijeloga zemljovida.⁷² Geograf D. Magaš, pišući o toponimima Sl dijela Paganova zemljovida, ne donosi nikakve podatke o ovoj utvrdi, već je spominje samo u kontekstu Burnuma (*Bergane*), navodeći da je smješten između cesta *Clegouich-Bribir* i *Bribir-Cuda-Tina*.⁷³ Povjesničarka M. Slukan Altić napominje da utvrda *Cudato* nije poznata u drugim pisanim i kartografskim izvorima, iznoseći pri tome pogrešnu pretpostavku da se možda radi o ostacima naselja u Burnumu.⁷⁴ Kasniji

Slika 15. Položaj na kojemu se nalaze ostatci srednjovjekovne utvrde Cudato

Figure 15. Site with remains of medieval fortification Cudato

foto / photo: Š. Vrkić, 2014

of the castle on Marasovine (*Baničin-grad*).⁶⁶ In the mid-20th century, the remains of the fortification were described in more detail by archaeologist S. Gunjača, who recorded the toponym Grad ("castle"), pointing out that it was undoubtedly a small medieval fortification.⁶⁷ Although known in the archaeological literature since the late 19th century, no mention of the fortification can be found in more recent surveys of the archaeological sites along the Krka,⁶⁸ not even in the works on the medieval fortifications on the river.⁶⁹ The lack of insight into the fortification is a result of neglected field research of earlier authors, lack of historical evidence and the fact that its remains are completely destroyed. It is no surprise therefore that fortification *Cudato* has only recently been accurately identified on the site above Bilušića buk.⁷⁰

66 „Ova oba starinska gradca, vide se u raztočenim razvalinam kula, zgrada, debelih zidova, koji i po obliku građevine, i po ubrusu daleka vremena, pokazuje se iz sredovječne dalje dobi.“: G. Urlič-Ivanović, 1892, 123.

67 „Oko 300 m daleko od kuće Burza iznad rijeke Krke, a nešto niže od Bilušića buka na Krki potražili smo položaj 'Grad'. To su ostaci utvrde, koja leži na nešto odvojenoj hridi s desnu stranu kanjona Krke. Danas se na više mjesta opažaju tragovi maltera; ostaci zida sačuvali su se na dva mjesta, a ima i ostataka sedre. Jedan trag zida sačuvalo se na zapadnoj strani i dug je 3,5 m, a 2 m daleko od ovog zida vidi se ostatak drugog zida između dvije hridi, dug 120 cm, koji se sačuvalo u visini od 69 cm. Radi se bez dvojbe o manjem srednjovjekovnom utvrđenju, jednog u nizu sistema utvrđenja na obje strane kanjona Krke.“: S. Gunjača, 1960, 277.

68 I. Jurić, 2004; N. Zaninović, 2007, 259-275.

69 M. Zekan, 1997, 391-405; J. Zaninović – D. Gaurina, 2007, 297-308; 2008, 145-162; M. Ninić et al., 2012, 393-401.

70 Utvrdu prikazanu na novovjekovnim zemljovidima točno je ubicirao autor ili autori internetske stranice: <http://www.raducic.com/>.

71 I. Petricioli, 1969, 528.

72 I. Petricioli, 1969, 528.

73 D. Magaš, 2003, 21.

74 M. Slukan Altić, 2007a, 56; 2007b, 28.

66 “The dilapidated towers, buildings and thick walls of both of these ancient castles, as well as their shape and weathered condition, indicate that they are from an early medieval period.”: G. Urlič-Ivanović 1892, 123.

67 “Some 300m from the house of Burza family above the River Krka, somewhat downstream from Bilušića buk on the river, we went to find the ‘Grad’ site. These are remains of a fortification located on a separate ridge on the right bank of the Krka canyon. Traces of mortar can be seen on many places; the remains of the wall are preserved on two places and remains of tufa are also found. A trace of a wall can still be seen on the western side; it is 3.5m long. Two meters away from this wall, between two steep rocks, remains of another wall can be seen. They are 120cm long and 69cm high. Beyond doubt, it is a small medieval fortification, one of the series of fortifications of the defense system on both sides of the Krka canyon.”: S. Gunjača, 1960, 277.

68 I. Jurić, 2004; N. Zaninović, 2007, 259-275.

69 M. Zekan, 1997, 391-405; J. Zaninović – D. Gaurina, 2007, 297-308; 2008, 145-162; M. Ninić et al., 2012, 393-401.

70 The fortification shown on modern maps was accurately identified by the author(s) of the website: <http://www.raducic.com/>.

Slika 16. Isječak Paganova zemljovida s označenom utvrdom Cudato i riječnim otocima na Bobodolu

Figure 16. Segment of Pagano's map with designated fortification Cudato and river islands at Bobodol

izvor / source: M. Slukan Altić, 2007b, 23

zemljovidi područja sjeverne Dalmacije, koji često samo kopiraju podatke s Paganova zemljovida, utvrdu bilježe nazivom *Cudanton* i sl. Nakon oslobođenja od osmanlijske vlasti, na mletačkim katastarskim kartama iz 1709. godine, zabilježeni su ostaci porušene utvrde s natpisima: *Castel Vechio d. Grad* (Sl. 17) i *Torre Antica dta Grad Rudecich* (Sl. 18). Gunjača je također zabilježio toponim Grad, pa bi se moglo zaključiti da je po tome cijelo područje kanjona nizvodno od utvrde dobilo sadašnji naziv Carigrad.

Utvrdna se nalazila na području distrikta Unjašice u zapadnome dijelu srednjovjekovne Kninske županije.⁷⁵ Izgrađena je na odvojenoj stijeni s ograničenim pristupom, od kuda se mogla kontrolirati važna srednjovjekovna komunikacija između Knina i Bribira, kao i mogući riječni prijelaz ispod utvrde.⁷⁶ Za sada nije poznato vrijeme njene izgradnje, ali može se pretpostaviti da je izgrađena najkasnije krajem

The oldest evidence of this fortification can be found on the map made by Mateo Pagano after 1522, during the first Ottoman conquests of northern Dalmatia.⁷¹ A small fortification is drawn on a separate rock on the right bank of the Krka. It consists of a small-scale defense wall and a tower with battlements on its top and is designated as *Cudātō*. By all accounts, it is an accurate illustration – which is one of the distinguishing features of Pagano's maps. For the ruins of the Antiquity site Burnum, located to the left of the fortification, the map specifies: *Deficio antiquo chiamato Bergane*. According to I. Petricioli, these are the most interesting details on the whole map.⁷² In his work on the place names in the northeastern segment of Pagano's map, geographer D. Magaš gives no information about the fortification; he only mentions it in the context of Burnum (*Bergane*), stating that it is located between the *Clegouich-Bribir* and *Bribir-Cudatina* roads.⁷³ Historian M. Slukan Alić notes that fortification Cudato is not known in any other written sources or maps, wrongly assuming that these could be the remnants of the settlement in Burnum.⁷⁴ Later maps of northern Dalmatia, which often merely copy the text from the Pagano map, name the fortification as *Cudanton* etc. The Venetian cadastral maps of 1709, published after the liberation from the Ottoman rule, show the remains of the ruined fortification, describing it as *Castel Vechio d. Grad* (Fig. 17) and *Torre*

75 F. Smiljanić, 1988, 140.

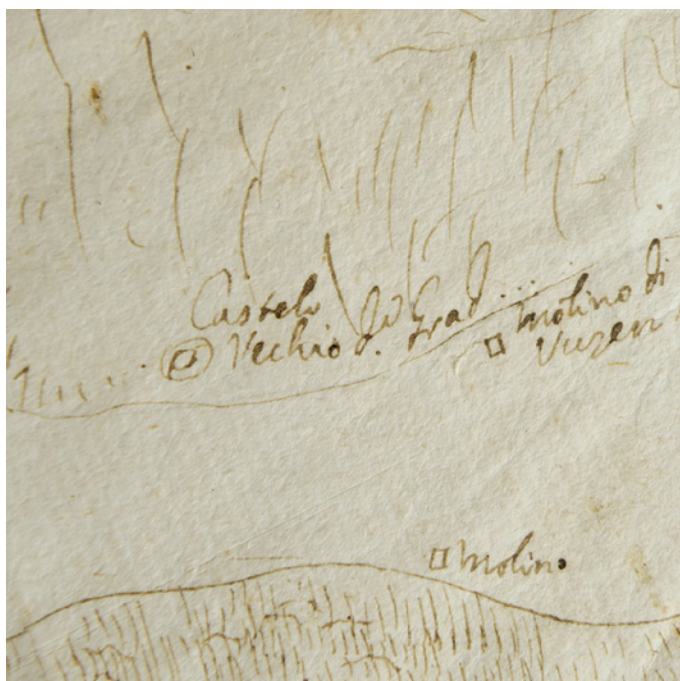
76 Na Paganovu zemljovidu na ovom dijelu Krke nema ucrtanih mostova, ali to ne znači da na sedrenim barijerama nisu bili uređeni manji riječni prijelazi. Osim Bobodola, gdje su se nalazili ostaci rimskoga mosta, laganiji prijelaz, ali s malo težim pristupom kanjonu, bio je moguć iznad slapa Bilušića buka, koji se nalazi neposredno ispod utvrde. U tom kontekstu zanimljiv je podatak da s ovoga lokaliteta potječe slučajni arheološki nalaz srednjovjekovne sjekire: N. Zaninović, 2007, 262, bilj. 17.

71 I. Petricioli, 1969, 528.

72 I. Petricioli, 1969, 528.

73 D. Magaš, 2003, 21.

74 M. Slukan Altić, 2007a, 56; 2007b, 28.

Slika 17. – 18. Isječci mletačke katastarske karte iz 1709. godine sa zabilježenim ostacima srednjovjekovne utvrde u Radučiću

Figure 17. – 18. Segments of 1709 Venetian cadastral map showing remains of medieval fortification in Radučić

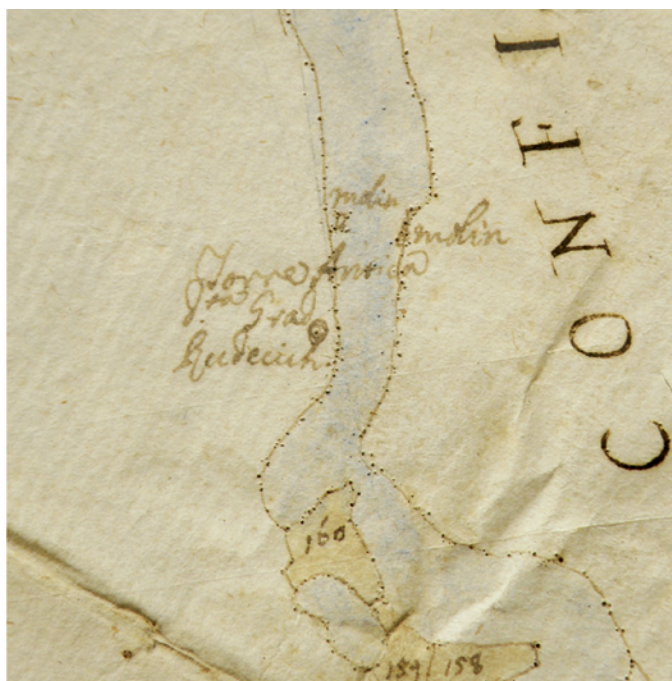
foto / photo: Š. Vrkić, Državni arhiv u Zadru / State Archives in Zadar

15. stoljeća, kada su već bili učestali osmanlijski pljačkaški upadi na područje sjeverne Dalmacije. Utvrda je mogla biti izgrađena i u ranijem razdoblju, posebno nakon tatarske provale u 13. stoljeću, ili vjerojatnije u 14. stoljeću, tijekom kojega su u porječju Krke trajali sukobi velikaških obitelji Šubića i Nelipčića, za koje je poznato da su rezultirali izgradnjom više utvrda uz lijevu i desnu obalu Krke.⁷⁷ No u tom slučaju utvrda bi vjerojatno bila spomenuta u nekome od srednjovjekovnih dokumenata.

Ukoliko se potvrdi pretpostavka da se ime srednjovjekovnoga posjeda Pridnatović (Prydnatowich) sačuvalo u današnjem toponimu Prnadovac, utoliko bi bilo vrlo izvjesno da je ova utvrda bila njegovo sjedište. U tom slučaju bio bi poznat i njen vlasnik s kraja 15. stoljeća.⁷⁸

77 U tom kontekstu važno je napomenuti da se jedan utvrđeni položaj nalazi i na lijevoj obali rijeke, oko 1,4 km jugoistočno. G. Urlič-Ivanović zabilježio je da se na tom mjestu nalazi hrvatski gradac koji narod zove *Veligrad* ili *Baničingrad*: G. Urlič-Ivanović, 1890, 90. Na mletačkom katastru iz 1709. godine, na ovom je položaju označena utvrda s natpisom: *Torre quadro detta Grad Babod*. Paganov zemljovid prikazuje utvrdu s nazivom Babidub, ali ona je prikazana na brdu podalje od riječnoga kanjona.

78 To bi bio *Mathia Kusselich de Prydnatowich* (Matija Kuželić od Pridnatovića), plemić iz Kninske županije. Treba istaknuti da su mnogi hrvatski nazivi na Paganovu zemljovidu iskrivljeni jer su predstavljali teškoću za romanski prijepis, a neke su pogreške nastajale i prilikom izrade drvoreza: I. Petricoli, 1969, 524. S obzirom na to, mogla bi se razmotriti mogućnost da je neobičan naziv utvrde *Cudâtô*, izveden od prezimena Kuželić, ali to je teško tvrditi jer se u imenima podudaraju samo prva dva slova.

Antica dta Grad Rudecich (Fig. 18). Gunjača also recorded the toponym Grad, which leads to the conclusion that the entire canyon area downstream from the fortification could have gotten its present-day name Carigrad from it.

The fortification was situated in Unazyca district in the western part of the medieval Knin County.⁷⁵ It was built on a separate steep rock with a limited access. It controlled the important medieval road that connected Knin and Bribir, and a possible river crossing below the fortification.⁷⁶ We cannot date its construction yet, but we can assume it was built not later than in the late 15th century, when Ottoman raids into northern Dalmatia had become frequent. However, it could have been built in an earlier period, too – particularly after the Tatar invasion in the 13th century or, more likely, in the 14th century, when the territory in the Krka basin witnessed the conflict between the aristocratic families Šubić and Nelipčić, because of which a number of fortifications were built along both riverbanks.⁷⁷ In that case, however, the fortification would probably be mentioned in some of medieval documents.

75 F. Smiljanić, 1988, 140.

76 Although no bridges can be found on this part of the Krka on Paganov's map, it does not mean that small river crossings were not built on the tufa barriers. Besides Bobodol, where theremains of a Roman bridge were found, an easier river crossing, but with a more difficult access to the canyon, was possible above Bilušića buk waterfall directly below the fortification. In this context, it is interesting that a medieval axe was accidentally found on this site: N. Zaninović, 2007, 262, footnote 17.

77 In this connection, it is important to note that a fortified position can also be seen on the left bank of the river, approx. 1.4km to the southeast. G. Urlič-Ivanović wrote that a "Croatian castle" was situated there, called *Veligrad* or *Baničingrad* by the locals: G. Urlič-Ivanović, 1890, 90. On the Venetian cadastral map from 1709, a fortification is designated here, specifying: *Torre quadro detta Grad Babod*. Paganov's map contains a fortification named *Babidub*, but is shown on a hill far from the canyon.

Slika 19. Položaji važnijih arheoloških lokaliteta uz rijeku Krku u Radučiću

Figure 19. Locations of important archaeological sites along River Krka in Radučić

izvor / source: Geoportall DGU; označio / designated by: Š. Vrkić

216

Utvrdna je najvjerojatnije napuštena u vrijeme osmanlijskih osvajanja u prvoj polovini 16. stoljeća i nakon toga više nije bila korištena, odnosno sigurno nije bila korištena kao utvrda u kojoj je boravila vojna posada. S obzirom na dosadašnji nedostatak pisanih podataka, čini se da će arheološka iskopavanja biti jedini mogući način za rasvjetljavanje povijesti ovoga lokaliteta.

3. RIJEČNI PRIJELAZ BOBODOL

Lokalitet se nalazi neposredno iznad isušenoga jezera Bobodol ili Marasovačkoga jezera u kanjonu Krke, između sela Radučić na desnoj i zaseoka Marasovine na lijevoj strani rijeke. Geografske su karakteristike uvjetovale da je na ovome mjestu bio jedan od rijetkih laganijih prijelaza preko Krke, koji su omogućavale sedrene barijere iznad slapova i laganiji pristupi u duboki kanjon s obje strane rijeke. Poznato je da je ovaj riječni prijelaz imao veliku važnost u prvim stoljećima Rimskoga Carstva, kada je na njemu bio izgrađen most preko kojega je vodila magistralna cesta Akvileja – Dirahij.⁷⁹ Prijelaz je zasigurno bio u funkciji i prije konačne uspostave rimske vlasti, a veliku je važnost mogao imati za vrijeme trajanja sukoba s Delmatima, na što upućuju ostatci dviju prapovijesnih gradina razmještenih iznad kanjona (Sl. 19). Na desnoj strani nalazi se Gradina nad Gredom ili Bobodol,⁸⁰ a na lijevoj gradina Zasoki, smještena neposredno iznad prijelaza. Na zračnim fotografijama vidljiv

Should the assumption be confirmed that the name of the medieval estate Pridnatović (Prydnatowich) has been preserved in the present-day toponym Prnadovac, then this fortification would almost certainly be identified as its center. In that case, its late-15th-century owner would also be known.⁷⁸ The fortification was most probably abandoned during the Ottoman conquests in the first half of the 16th century and was not in use anymore – certainly it was not garrisoned. Given the lack of written evidence, it seems that archaeological excavations remain the only way of casting more light on the history of this site.

3. BOBODOL RIVER CROSSING

The site is located immediately above the Bobodol dried lake (or Marasovačko Lake) in the Krka canyon, between the village of Radučić on the right bank and the hamlet of Marasovine on the left bank. Favorable geographic features – the calcareous tufa barriers above the waterfalls and relatively easy access to the deep canyon from both riverbanks – made it possible to build on this place one of rare easy crossings on the Krka. It is known that this river crossing was of great importance in the first centuries of the Roman Empire, when a bridge was built here as part of the Aquileia – Dyrrachium road.⁷⁹ The crossing had certainly been in use even before the Roman rule was finally established. It could have been of particular importance during the conflict with the Delmati; it is indicated by the remains of two prehistoric hill-forts situated

79 Ž. Miletić, 2006, 130.

80 W. Buttler, 1933,192, T. 34: 3.

78 It would be *Mathia Kusselich de Prydnatowich* (Matija Kuželić of Pridnatović), a nobleman from Knin County. We should point out here that many Croatian place names on Pagano's map are corrupted because they were not easy to transcribe into a Romanic language; some mistakes also occurred when woodcuts for the map were made: I. Petricoli, 1969, 524. In view of this, there is also a possibility that the fortification's unusual name, *Cudātō*, was derived from the family name Kuželić. However, this assertion is hard to substantiate because only the first two letters in these names are identical.

79 Ž. Miletić, 2006, 130.

Slika 20. Antička cijev za vodu iz Arheološkoga muzeja u Zadru

Figure 20. Roman water pipe from Archaeological Museum Zadar

foto / photo: I. Čondić

je još jedan utvrđeni položaj oko 1,5 km nizvodno.⁸¹ Trasa rimske ceste sa strane Radučića još uvijek nije pouzdano utvrđena jer postoje dva starija puta kojima se spuštalo u kanjon, dok je na suprotnoj, strmijoj strani to morao biti put sa serpentinama, nalik sačuvanom putu kojim se stoljećima dolazilo do riječnih mlinova.

Prve podatke o ovome lokalitetu zabilježio je slavni talijanski putopisac i opat Alberto Fortis u svojoj knjizi Put po Dalmaciji (*Viaggio in Dalmazia*), objavljenoj u Veneciji 1774. godine. Opisujući slap i sedreni otok, on navodi da su prilikom kopanja sedre na velikoj dubini pronađeni arhitrav i krovni vijenac od grčkoga mramora s prikazom vodozemnih životinja, za koje je pretpostavio da potječu od ulaznih vrata rimskoga nimfeja.⁸² Godine 1847. zaderski list *La Dalmazia* objavio je izvještaj o radovima provedenim na slapu Bobodol, gdje su pronađeni kameni stup, korintski kapitel, metalna figurica, olovna cijev sa završetkom u obliku lavlje glave (Sl. 20)⁸³ i jedan natpis posvećen bogu Marsu ili Merkuru.⁸⁴ Na Bobodolu je pronađen i natpis posvećen bogu Neptunu.⁸⁵ Godine 1907. arheolozi L. Marun, F. Bulić i W. Kubitschek obišli su Bobodol, gdje su još uvijek bili vidljivi natpisi i ruševine iz rimskoga razdoblja.⁸⁶ Iz 1932. i 1933.

above the canyon (Fig. 19). On the right bank there is Gradina nad Gredom (or Bobodol) hill-fort⁸⁰ and on the left bank there is Zasoki hill-fort, situated just above the crossing. Another fortified position can be seen on aerial photographs, approx. 1.5km downstream.⁸¹ The route of the Roman road on the riverbank where Radučić is situated has not been positively identified yet because there are two older trails descending to the canyon. Across the river, on the steeper bank, it must have been the preserved winding trail that was used for centuries for accessing the watermills on the river.

Alberto Fortis, the famous Italian travel writer and a monk was the first one to leave written evidence of this site. He did that in his *Travels through Dalmatia (Viaggio in Dalmazia)*, published in Venice in 1774. When describing the waterfall and the tufa island, he says that an architrave and a cornice made from Greek marble and depicting amphibious animals were found there at a large depth when tufa was dug. He assumed they had been parts of the entrance of a Roman nymphaeum.⁸² In 1847, the Zadar newspaper *La Dalmazija* published a report on the work carried out at Bobodol waterfall, when a stone pillar, Corinthian capital, metal figurine, lead pipe with a lion-head ending (Sl. 20)⁸³ and inscription dedicated either to Mars or Mercury were found there.⁸⁴ An inscription dedicated to Neptune was also found at Bobodol.⁸⁵ Archaeologists L.

81 Vidi bilj. 77.

82 A. Fortis, 1984, 77.

83 Ovaj se predmet trenutno nalazi izložen u novome antičkom postavu Arheološkoga muzeja u Zadru. To je ukrasna cijev za vodu iz rimskoga razdoblja, o kojoj je u nekoliko navrata pisao arheolog Boris Ilakovac. Najdetajniji opis vidi u: B. Ilakovac, 1973, 176-178, T. II; T. V, 1. Prilikom svih objava navedeno je da predmet potječe s nepoznatoga lokaliteta, a sam je autor smatrao da potječe iz neke urbane sredine u sjevernoj Dalmaciji, pretpostavljajući da se radi o slavini koja je bila spojena na gradski vodovod. No određenu je nedoumicu ostavljalo to što cijev nije imala ventil za zatvaranje vode, što je sada razriješeno jer se zna da se cijev originalno nalazila na nekom objektu uz samu rijeku. Na ovome mjestu zahvaljujem ravnatelju dr. sc. Jakovu Vučiću i dokumentaristu Ivanu Čondiću iz Arheološkoga muzeja u Zadru, koji su mi omogućili da ponovno objavim fotografije navedenoga predmeta.

84 D. Rašković, 1998, 52.

85 CIL III 2827; Arheolog Dušan Rašković smatra da pronađeni nalazi ukazuju da bi na ovom položaju mogao biti smješten hram boga Neptuna: D. Rašković, 1998, 52-53.

86 „Za tim na 3 sata pošli smo na Bobodol, gdje smo pregledali ulomke rimskih nadpisa, odnosnih na cara Nervu, i neke druge, uvjerali se da je za rimsko doba tuda prolazio rimski put, dosljedno bio most na Krči, te put prosljedjivao preko Matasa dalje. Vidili smo tu ruševine, koje su bile u savezu sa putem i mostom.“: L. Marun, 1998, 153.

80 W. Buttler, 1933, 192, T. 34: 3.

81 See footnote 77.

82 A. Fortis 1984, 77.

83 At this moment, this object is part of the new Antiquity display in the Archaeological Museum Zadar. It is a decorative water pipe from the Roman period, discussed several times by archaeologist Boris Ilakovac. For the most detailed description, see: B. Ilakovac, 1973, 176-178, T. II; T. V, 1. Whenever the object was published, it was specified that it came from an unknown site; the author himself believed it came from an urban center in northern Dalmatia because he believed it to be a faucet attached to a public water supply system. However, the fact that the pipe lacked a valve raised a certain dilemma. This has now been solved because it is known that the pipe was originally installed in a facility along the river. I am using the opportunity to express my gratitude to Director PhD Jakov Vučić and Documentarist Ivan Čondić from Archaeological Museum Zadar, who made it possible for me to republish the photographs of this object.

84 D. Rašković, 1998, 52.

85 CIL III 2827; In the opinion of archaeologist Dušan Rašković, the finds indicate that a Neptune's temple could have been located at this site: D. Rašković, 1998, 52-53.

godine potječu slučajni nalazi rimskoga novca iz 2. i 3. stoljeća poslije Krista.⁸⁷ Sredinom 20. stoljeća zadnji su put vršeni zahvati na sedrenim barijerama Bobodola. Tada su izvađeni veliki kameni blokovi za koje se pretpostavlja da pripadaju ostatcima konstrukcije rimskoga mosta.⁸⁸ Nekoliko je tih kamenih blokova sve do nedavno bilo vidljivo u susjednim Marasovinama.⁸⁹ No još uvijek nije pouzdano utvrđeno na kojem su točno položaju pronađeni navedeni ostatci i na koji je način rijeka bila premoštena u rimsko vrijeme.⁹⁰

Zanimljive podatke o ovome lokalitetu nalazimo na zemljovidu Matea Pagana, koji predstavlja stanje na početku osmanlijskih osvajanja sjeverne Dalmacije. Uzvodno od ruševina u Burnumu (*Bergane*) i male utvrde (*Cudātō*), ucrtano je široko korito rijeke s dvama riječnim otocima i natpisom *Scolio*. Na prvome otoku prikazana je trobrodna građevina, prikaz kojim su na zemljovidu označene značajnije srednjovjekovne crkve. Na drugome otoku prikazana je mala građevina koja najvjerojatnije označava riječni mlin (Sl. 16). Naziv *Scolio* (na kasnijim zemljovidima *Scoglio*) očito je romanski prijepis hrvatskoga toponima Škoj ili Školj.⁹¹ Riječni su otoci postojali do sredine 20. stoljeća, kada je prokopan široki kanal, nakon čega je nekadašnji otok s crkvom ostao na desnoj, a otok s malom građevinom (mlinom?) na lijevoj obali rijeke. Zanimljivo je da mještani Rađučića položaj uz desnu stranu rijeke još uvijek nazivaju Otok.⁹²

Paganov zemljovid izrađen je za potrebe obrane od već započetoga osmanlijskog osvajanja sjeverne Dalmacije, o čemu svjedoče osmanske zastave istaknute na Nečvenu i nekim drugim utvrđenjima.⁹³ Možda u tom kontekstu trebamo promatrati i prikaz Bobodola, koji je očito smatran mjestom koje je moglo biti važno u obrani područja na desnoj obali Krke, dok izostanak spomena u srednjovjekovnim dokumentima ukazuje na to da do tada ovaj lokalitet nije imao neko veće značenje. Iako na zemljovidu nije označen, na ovome je mjestu zasigurno još uvijek bio moguć lagan prijelaz preko rijeke.

Marun, F. Bulić and W. Kubitschek visited Bobodol in 1907. Roman inscriptions and ruins were still visible there.⁸⁶ The 2nd and 3rd-century AD Roman coins were accidentally found there in 1932 and 1933.⁸⁷ The last work to be carried out on the Bobodol tufa barriers took place in the mid-20th century. The large stone blocks that were extracted then are believed to be part of the remnants of a Roman bridge.⁸⁸ A few of these blocks could until recently be seen in the neighboring Marasovine.⁸⁹ However, the exact location of these finds and how the river was bridged in the Roman times has not been positively established yet.⁹⁰

Interesting information about this site can be found on Mateo Pagano's map, which shows the situation at the beginning of the Ottoman conquests of northern Dalmatia. Upstream from the Burnum (*Bergane*) ruins and the small fortification (*Cudātō*), a wide riverbed with two islands can be seen, with *Scolio* written next to them. A three-nave structure is shown on the first island – notable medieval churches were usually designated on maps this way. A small structure is shown on the second island. It is probably a watermill (Fig. 16). The name *Scolio* (*Scoglio* on later maps) is obviously a Romanic transcription of the Croatian place name Škoj or Školj.⁹¹ The river islands existed until the mid-20th century, when a wide canal was excavated, leaving the former island with the church on the right bank and the one with the small structure (mill?) on the left bank. Interestingly, the locals in Rađučić still call the right riverbank Otok ("Island").⁹²

Pagano's map was made for the purpose of defense from the Ottoman conquests of northern Dalmatia that had already begun. The Ottoman flags drawn on Nečven and some other forts can be seen as evidence to it.⁹³ Maybe this is why Bobodol is shown on the map, as it was obviously considered important for the defense of the areas on

87 F. Buškariol, 1990, 162.

88 D. Rašković, 1998, 53.

89 I. Glavaš – Ž. Miletić, 2013, 558, sl. 28.

90 Za sada je poznato da je lokalitet poprimio današnji izgled tek nakon sredine 20. stoljeća. Tada je snižavanjem sedrenih barijera na Bilušića buku isušeno veliko jezero Bobodol ili Marasovačko jezero, a istovremeno je, produblivanjem središnjega riječnog korita na Bobodolu, došlo do isušivanja desnoga korita i nestanka jednoga riječnog otoka. Na lokalitetu se može prepoznati još jedna značajnija intervencija koja se dogodila najkasnije u srednjem vijeku, a to je prokopavanje uskoga kanala uz lijevu obalu, kroz koji je tekla voda za pokretanje mlinica. Ova je intervencija dovela do stvaranja drugoga riječnog otoka prikazanoga na starijim zemljovidima. Zbog svega navedenoga ne treba isključiti mogućnost da je u rimsko vrijeme Krka na Bobodolu bila premoštena na više položaja, što bi značilo da su ostatci mosta u potpunosti uništeni samo kod središnjega korita.

91 Na Paganovu zemljovidu s natpisom *scolii* označeni su otočići kod Ražanaca (I. Petricioli, 1969, 526).

92 „Otok... dio Bobodola, sedreni otok na kojem je nekad bio grad (po svojoj prilici *Scoglio*), i oko kojeg je, s obe strane, uz litice, tekla Krka; 1950-ih probijen je Čavlinov buk kroz sedru i otada Krka teče samo posred kanjona.“: <http://www.raducic.com/Homepage.html>: Toponimija.

93 I. Petricioli, 1969, 528.

86 “Then we paid a three-hour visit to Bobodol, where we examined fragments of Roman inscriptions dedicated to Emperor Nerva and some others. We became convinced that a Roman road passed there, over a bridge over the Krka, continuing to Matasi and further. We saw ruins of the structures that could be associated with the road and bridge“: L. Marun 1998, 153.

87 F. Buškariol, 1990, 162.

88 D. Rašković, 1998, 53.

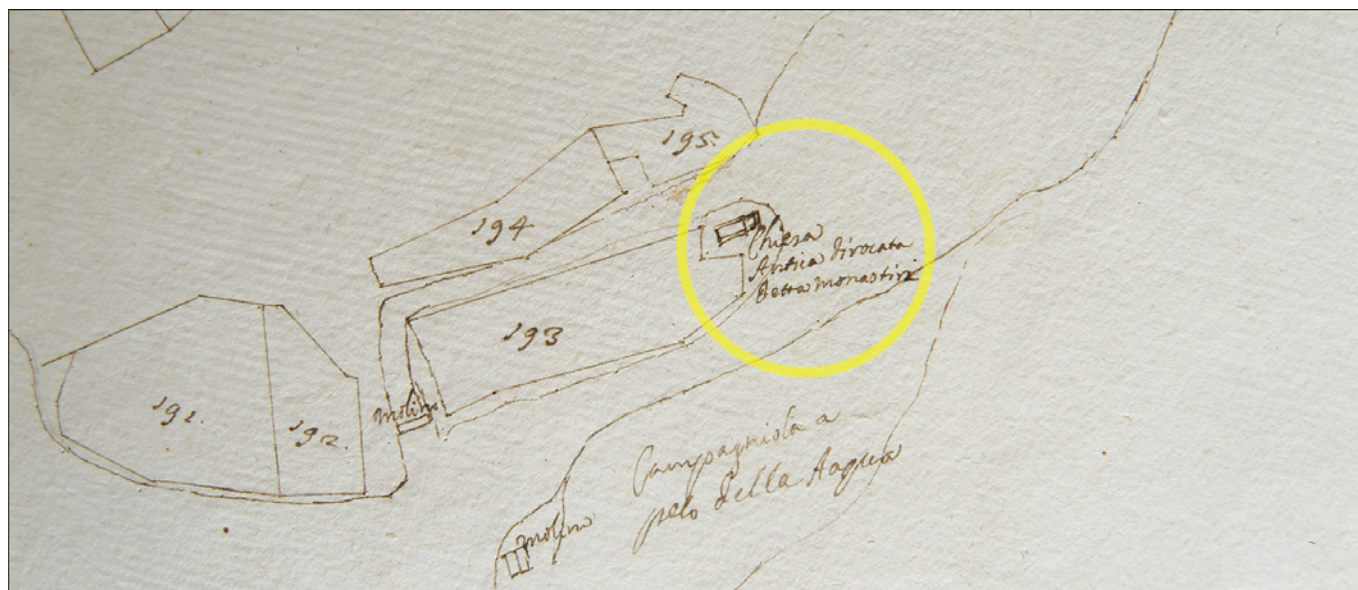
89 I. Glavaš – Ž. Miletić, 2013, 558, fig. 28.

90 It is known now that the site acquired its present-day look only after the mid-20th century. The large Bobodol Lake (or Marasovačko Lake) dried up when the tufa barriers of Bilušića buk had been reduced. At the same time, the riverbed was deepened at Bobodol; as a result, the right riverbed dried up and one of the islands disappeared. Another significant intervention, made not later than in Middle Ages, can still be seen on the site: a narrow canal along the left bank that was used to direct water to the mills. As a result, the second river island was created – the one shown on older maps. Due to all the above, we cannot rule out the possibility that the Krka was bridged at Bobodol on several places. This would mean that only the remains of the bridge across the central riverbed were totally destroyed.

91 On Pagano's map, the word *scolii* designated the small islands near Ražanac (I. Petricioli, 1969, 526).

92 “An island ... part of Bobodol, an island built of tufa, where a castle once stood (probably *Scoglio*) and on both sides of which the Krka once flew along the cliffs; in the 1950s, a canal was made through the tufa barrier and Čavlinov buk was thus created. Ever since, the Krka has flown only through the middle of the canyon“: <http://www.raducic.com/Homepage.html>: Toponimija.

93 I. Petricioli, 1969, 528.

Slika 21. Ostatci srednjovjekovne crkve na Bobodolu na katastarskoj karti iz 1709. godine

Figure 21. Remains of medieval church at Bobodol, as shown on 1709 cadastral map

izvor / source: Državni arhiv u Zadru / State Archives in Zadar; označio / designated by: Š. Vrkić

Crkva je vjerojatno napuštena za vrijeme ili nakon osmanlijskih osvajanja. Na kartografskoj građi iz 18. stoljeća još uvijek se nalazi označen položaj porušene crkve, ali bez sačuvanoga titulara. Na mletačkome katastru iz 1709. godine ucrtana je jednobrodna građevina s četvrtastom apsidom na istočnoj strani i natpisom: *Chiesa Antica diro-cata detta monastiri* (Sl. 21). Crkvu nalazimo označenu i na karti projekta uređenja gornjega toka rijeke Krke iz 1774. godine.⁹⁴ Kasnije joj se gubi spomen, jedino je kod mještana Radučića ostala sačuvana legenda o postojanju crkve ili samostana na tom mjestu.⁹⁵

Ostatci crkve mogu se s priličnom preciznošću locirati na istočni rub nekadašnjega riječnog otoka. Uvidom u katastar dostupan na internetskom servisu Geoportal DGU, uočili smo da je na tom mjestu ucrtana mala čestica k. č. 5676 (k. o. Radučić), približnih dimenzija 7 x 19 m, orijentirana u smjeru istok-zapad s manjim odstupanjem, koja posve sigurno predstavlja ostatke porušene srednjovjekovne crkve (Sl. 22).⁹⁶ Međutim, još uvijek nije utvrđeno u kakvu

the right bank of the Krka, while the absence of its name in medieval documents suggests that it had not had any significance in those times. Although the map does not specify it, this place certainly still enabled easy crossing of the river.

The church was probably abandoned during or after the Ottoman conquests. The maps from the 18th century still show the location of the ruined church, but without mentioning its patron saint. The Venetian cadastral map from 1709 shows a single-nave structure with a square apse on its eastern side, specifying: *“Chiesa Antica diro-cata detta monastiri”* (Fig. 21). The church is also found on the river regulation project map from 1774.⁹⁴ Later maps do not show it anymore, but the legend of a church or a monastery on that place is still orally transmitted in Radučić.⁹⁵

The church’s remains can be located rather accurately to the eastern edge of the former river island. On a cadastral map available on the Internet service Geoportal DGU, this site is part of a small plot of land k.č. 5676 (cadastral district Radučić) of approx. 7x19m, oriented in the east-west direction with a minor departure. It certainly represents the remains of the medieval church (Fig. 22).⁹⁶ However, the condition of these remains has not been established yet because they could have been damaged when the land was cleared or during the last deepening of the

94 M. Slukan Altić, 2009, 79, sl. 4.

95 Legendu o postojanju samostana u kanjonu Krke prvi je zabilježio fra Lujo Marun, a priopćio mu je mještаниn Ilija Ljevaja: „Dne. 30.1.1904. Kupio sam u Ilije Livaje iz Radučića jednu željeznu, dobro sačuvanu ostrugu iz XV. stoljeća, slučajno našastu kod neke gromile na občin. pašnjaku pri mejašu Očestovačko-Radučićkom, spored selu Matasima. Od istog saznao sam da u Bobodolu kod Krke sa strane Radučića postoje neke ruševine, za koje pučanstvo nagadja da su neke manastirine.“: L. Marun, 1998, 129.

96 Sličan je slučaj zabilježen na lokalitetu Crkvina u Mokrom Polju, gdje također mala katastarska čestica pravokutnoga oblika predstavlja ostatke srednjovjekovne crkve: <https://geoportal.dgu.hr>.

94 M. Slukan Altić, 2009, 79, fig. 4.

95 The legend of a monastery in the Krka canyon was first written down by Friar Lujo Marun as it had been told to him by a local, Ilija Livaja. “On 31 January 1904, I bought from Ilija Livaja from Radučić a well-preserved 15th-century iron spur, accidentally found at a cairn on a common pasture ground near the Očestovo – Radučić boundary mark, in the vicinity of the village of Matasi. He told me about some ruins at Bobodol by the Krka, on the Radučić side of the river, which, as the locals believe, are the remains of a monastery.”: L. Marun, 1998, 129.

96 Similar is the case of a small rectangular plot of land at Crkvina site in Mokro Polje, which also represents the remains of a medieval church: <https://geoportal.dgu.hr>.

Slika 22. Lokalitet Bobodol s označenim položajem srednjovjekovne crkve
 Figure 22. Bobodol site with designated location of medieval church

izvor / source: Geoportala DGU; označio / designated by: Š. Vrkić

su stanju sačuvani ti ostatci, jer su mogli biti oštećeni krcanjem zemljišta ili prilikom posljednjega produbljivanja riječnoga korita. Buduća arheološka istraživanja mogu dati odgovor na pitanje je li riječ o običnoj srednjovjekovnoj crkvi ili se na ovome specifičnom lokalitetu može očekivati sakralni objekt dužega kontinuiteta. Ne treba zanemariti ni sačuvane legende o manastiru ili samostanu i pustinjačkim ćelijama u kanjonu, koje bi lako mogle biti odraz stvarnih povijesnih činjenica, jer je poznato da je još od srednjega vijeka područje kanjona Krke privlačilo zajednice redovnika i monaha.

ZAKLJUČAK

Tri navedena lokaliteta do sada nisu bila dovoljno poznata u arheološkoj literaturi. Nakon ovoga pregleda nameće se zaključak o potrebi njihovih daljnjih istraživanja, u koja svakako moraju biti uključena arheološka iskopavanja koja su nužna ako se žele dobiti novi podatci. Nadamo se da će tomu pridonijeti povoljna okolnost da se lokaliteti nalaze na području Nacionalnoga parka Krka, koji je i do sada ulagao značajna sredstva za istraživanje i prezentaciju arheološke baštine. Otkrićem rimskoga vojnog kastela nametnula se potreba za proširivanjem arheoloških istraživanja, do sada uglavnom fokusiranih na područje oko legijskoga kastruma Burnum. Isto se može reći i za lokalitet Bobodol, s kojega već više od dva stoljeća pristižu iznimno zanimljivi arheološki nalazi iz rimskoga razdoblja, ali ni oni do sada nisu uspjeli potaknuti provođenje arheoloških iskopavanja.

Na primjeru srednjovjekovne utvrde iznad Bilušića buka pokazalo se kako ne treba zanemarivati istraživanja starijih autora, bez obzira koliko ona bila skromna, jer su to često i jedini podatci o brojnim arheološkim lokalitetima.

riverbed. Only future archaeological excavations will be able to tell whether it was an ordinary medieval church or a sacral structure of a longer continuity could be expected on this specific site. The still living legends of an Orthodox or Roman Catholic monastery and hermits' cells in the canyon should not be neglected, too; they might as well reflect the true historical facts because it is known that the area of the Krka canyon had been attracting communities of monks since Middle Ages.

CONCLUSIONS

The three above discussed sites have not been well-publicized in the archaeological literature so far. This overview leads to the conclusion that their further research is required and that such research should by all means include archaeological excavations, necessary for obtaining new evidence. We hope that the favorable fact that the sites are located in Krka National Park will work to its benefit because the park has already invested substantial funds in the research and presentation of the archaeological heritage. The discovery of the Roman army castellum calls for extension of archaeological excavations, which have so far been mostly focused to the area around the legion castrum Burnum. The same can be said for the Bobodol site: very interesting archaeological finds from the Roman period have been coming from it for more than two centuries, but not even that has managed to initiate archaeological excavations.

The example of the medieval fortification above Bilušića buka shows that the research of earlier authors should not be neglected, regardless of its modest scale, because it often provides the only evidence of numerous

Isto tako, pokazalo se koliko je zahvalno imati dostupne podatke dobivene od lokalnoga stanovništva i istraživača, koji su nerijetko najbolji poznavatelji svojega područja.

archaeological sites. It has also turned out how rewarding the information provided by local population and researchers can be – they are often the best experts for their area.

Literatura / Bibliography

- Antoljak, S., 1991 – Bukovica u srednjem vijeku, *Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru* 30 (17), Zadar, 1991, 143-158.
- Bojanovski, I., 1974 – *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Sarajevo, 1974.
- Boschi, F. – Giorgi, E., 2012 – The Burnum Project: An Integrated Approach to the Study of a Roman Castrum in Croatia, in: *Urban Landscape Survey in Italy and the Mediterranean*, Vermeulen, F. – Burgers, G. J. – Keay, S. – Corsi, C. (eds.), Oxford, 2012, 170-179.
- Budimir, M., 1992 – Arheološka topografija kninske općine, *Izdanja HAD-a* 15, Zagreb, 1992 (1990), 23-32.
- Buttler, W., 1933 – Burgwälle in Norddalmatien, *Bericht der Römisch-germanischen Kommission* 21(1931), Frankfurt am Main, 1933, 183-198.
- Buškarol, F., 1990 – Zbirka Luje Maruna u Arheološkom muzeju u Splitu, *Izdanja HAD-a* 15, Zagreb, 1990, 161-167.
- Cambi, N. – Glavičić, M. – Maršić, D. – Miletić, Ž. – Zaninović, J., 2006 – *Amfiteatar u Burnumu. Stanje istraživanja 2003. – 2005.*, Drniš – Šibenik – Zadar, 2006.
- Cambi, N. – Glavičić, M. – Maršić, D. – Miletić, Ž. – Zaninović, J., 2007 – *Rimska vojska u Burnumu*, Drniš – Zadar – Šibenik, 2007.
- Cambi, N., 2007 – Projekt Burnum: Mogući zamašnjak razvoja gornjeg porječja Krke (Pokrčje), *Titius* 3, Šibenik, 2010, 83-91.
- Campbell, D. B., 2009 – *Roman Auxiliary Forts 27 BC – AD 378*, Oxford, 2009.
- Campedelli, A., 2012 – The castrum of Burnum: between old excavations and new researches, *Archeologia adriatica* 5 (2011), Zadar, 2012, 33-64.
- Čače, S., 1985 – *Liburnija u razdoblju od 4. do 1. stoljeća prije nove ere*, doktorska disertacija, Zadar, 1985.
- Čače, S., 1989 – Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i rimsko doba, *Diadora* 11, Zadar, 1989, 59-91.
- Čače, S., 2003 – Tri priloga o kninskom području u antici, in: *Zbornik Stjepanu Antoljaku u čast*, Kolanović, J. (ed.), Knin, 2003, 171-184.
- Čače, S., 2013 – Secus flumen Titium: o razgraničenjima i promjenama oko rijeke Krke prije i na početku principata, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 1, Zadar, 2013, 17-37.
- Fortis, A., 1984 – *Put po Dalmaciji*, Zagreb, 1984.
- Giorgi, E. – Boschi, F. – Silani, M. – Bogdani, J., 2012 – Documentare l'archeologia da Burnum (Sebenico, Croazia) a Suasa (Ancona): una tradizione rinnovata, *Archeologia e Calcolatori* 23, 2012, 261-282.
- Giorgi, E., 2012 – Dalla diagnostica all'archeologia. Ricerche nel sito romano di Burnum in Dalmatia (Croazia), in: *Industria Apivm. L'archéologie: une démarche singulière, des pratiques multiples*, Cavalieri, M. (ed.), Louvain, 2012, 109-112.
- Glavaš, I. – Miletić, Ž., 2013 – Rimske ceste od Burnuma do Hadre, *Diadora* 26/27, Zadar, 2013, 537-560.
- Glavaš, I., 2015 – *Vojno značenje rimskih cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, doktorska disertacija, Zadar, 2015.
- Gunjača, S., 1960 – Trogodišnji rad Muzeja Hrvatskih arheoloških spomenika (1955., 1956-1957.), *Starohrvatska prosvjeta* III/7, Split, 1960, 267-281.
- Jačov, M., 1986 – *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima, 1622. – 1644.* I, Beograd, 1986.
- Juric, I., 2004 – *Gradovi, utvrde i sakralni spomenici uz Krku i Čikolu*, Skradin, 2004.
- Katić, L., 1932 – Ban Emerik Lacković otimlje dobra kninske biskupije (1368), *Croatia sacra* 3, Zagreb, 1932, 1-12.
- Klaić, V., 1917 – *Acta Keglevichiana, annorum 1322.-1527.*, Zagreb, 1917.
- Ilakovac, B., 1973 – Ostaci rimske vodovodne instalacije iz Arheološkog muzeja u Zadru, *Diadora* 6, Zadar, 1973, 173-180.
- Ilakovac, B., 1980. – Razvoj ceste Stara Straža – Radučić u odnosu na trasu akvedukta Plavno Polje – Burnum, Putevi i komunikacije u antici, *Materijali XVII*, Beograd, 1980, 109-122.
- Ilakovac, B., 1982 – *Rimski akvedukti na području sjeverne Dalmacije*, Zagreb, 1982.
- Ilkić, M. – Rebić, M., 2014 – Noviji nalazi predcarskog novca iz Japodije i južne Liburnije, *INCC 2013: zbornik radova 7. međunarodnog numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj*, Opatija, 2014, 94-104.
- Magaš, D., 2003 – Geografske odrednice nastanka karte Matea Pagana: Cijeli okrug Zadra i Šibenika (Tutto el contado di Zara et Sebenicho), Venecija, oko 1530., in: *Triplex confinium (1500-1800): ekohistorija – zbornik radova*, Roksandić, D. (ed.), Split-Zagreb, 2003, 13-27.
- Marun, L., 1998 – *Starinarski dnevnic* (prepisala i za tisak priredila Maja Petrincec), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1998.
- Miletić, Ž., 2006 – Roman Roads along the Eastern Coast: State of Research, u/in: *Les routes de l'Adriatique antique. Géographie et économie – Putovi antičkog Jadrana. Geografija i gospodarstvo* (ur./eds.: Čače, S. – Kurilić, A. – Tassaux, F.), Bordeaux-Zadar, 2006, 65-79.
- Miletić, Ž., 2008 – O teritorijalnim razgraničenjima oko Krke kod Miljevaca u rimsko doba, in: *Miljevci u prošlosti*, Mendišić, M. – Marguš, D. (eds.), Visovac-Drinovci, 2008, 89-104.

- Miletić, Ž., 2010. – Burnum – vojničko središte provincije Dalmacije, in: *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj*, Radman Livaja, I. (ed.), Zagreb, 2010, 113-141.
- Ninić, M. – Bojanić Obad Šćitorac, B. – Krajnik, D., 2012 – Srednjovjekovne utvrde na području nacionalnog parka Krka, *Prostor* 20, Zagreb, 2012, 393-401.
- Petricioli, I., 1969 – Zoranićeve deželje na jednoj suvremenoj karti, *Zadarska revija* 5, Zadar, 1969, 523-529.
- Rašković, D., 1998 – Ubikacija drumskih prelaza na području srednjeg toka rijeke Krke u antici, *Balkanica* 29, Beograd 1998, 47-64.
- Rimac, M., 2012 – *Zadarsko okružje na mletačkom katastru iz 1709. godine*, (Treći dio-Gornji kotar), Zadar, 2012.
- Slukan Altić, M., 2007a. – Krka kao razdjelnica velikaških gradova, *Ekonomika i ekohistorija* 3, Samobor, 2007, 51-61.
- Slukan Altić, M., 2007b – *Povijesna geografija rijeke Krke: kartografska svjedočanstva*, Zagreb, 2007.
- Slukan Altić, M., 2008 – Prirodni i kulturni pejzaži Pokrčja u mletačkim katastrima 1709./1711. godine, *Ekonomika i ekohistorija* 4, Zagreb-Samobor, 2008, 104-114.
- Slukan Altić, M., 2009 – Povijest regulacije rijeke Krke i njezini ekohistorijski aspekti, *Godišnjak Titius* 2, Split, 2009, 73-85.
- Smiljanić, F., 1988 – Teritorij i granice Kninske županije u srednjem vijeku, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 24 (14) (1987), Zadar, 1988, 135-149.
- Spaho, Dž. F., 2007 – *Opširan popis kliškog sandžaka iz 1550. godine*, Sarajevo, 2007.
- Urlić Ivanović, G., 1890 – Starine u Radučiću (u Kninskoj Županiji), *Bullettino di archeologia e storia dalmata* XIII, Split, 1890, 67-70, 86-90.
- Urlić Ivanović, G., 1892 – Doli-gori Krkom, *Iskra* II/15-16, Zadar 1892, 122-124.
- Vrkić, Š., 2017 - Tko je izgradio veliki suhozid na istoku Bukovice?, *Miscelanea Hadriatica et Mediterranea* 3, Zadar, 2016 (2017). (u tisku)!
- Zaninović, J. – Gaurina, D., 2007 – Nelipićeve utvrde na rijekama Krki i Čikoli, in: *Simpozij Rijeka Krka i Nacionalni park Krka. Prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak*, Zbornik radova, Šibenik, 2007, 297-308
- Zaninović, J. – Gaurina, D., 2008 – Nelipićeve utvrde na rijekama Krki i Čikoli, in: *Miljevci u prošlosti*, Menđušić, M. – Marguš, D. (eds.), Visovac-Drinovci, 2008, 145-162.
- Zaninović, J., 2013. – Burnum – vojni logor, *Hrvatski arheološki godišnjak* 9 (2012), Zagreb, 2013, 663-664.
- Zaninović, M., 1968 – Burnum, castellum - municipium, *Diadora* 4, Zadar, 1968, 119-129.
- Zaninović, M., 1985 – *Prata legionis* u Kosovom polju kraj Knina s osvrtom na teritorij Tilurija, *Opuscula archaeologica* 10, Zagreb, 1985, 63-79.
- Zaninović, N., 2007 – Arheološka topografija na prostoru NP Krka, in: *Simpozij Rijeka Krka i Nacionalni park Krka. Prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak*, Zbornik radova, Šibenik, 2007, 259-275.
- Zekan, M., 2007 – Srednjovjekovne utvrde na rijeci Krki, *Visovački zbornik*, Visovac-Drinovci, 1997, 391-405.
- Zekan, M., 2008 – *Vizionarova misija. Fra Aloysius (Lujo) Marun (1857.-1939.)*, Split, 2008.
- <http://www.raducic.com/Homepage.html> (30.06.2015.)
- http://www.dzs.hr/Drzavni_zavod_za_statistiku – Republika Hrvatska, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2011. (15.11.2016.)